

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 21 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2021

İstanbul'da Müsnid Bir Muhaddis: İbn Himmât ed-Dımaşkî (1175/1761)

A Musnad Muhaddith in Istanbul: İbn Himmât ed-Dımaşkî (1175/1761)

Kadir Ayaz

Dr., Bağımsız Araştırmacı

PhD., Independent Researcher

Burdur, Turkey

kadirayaz15@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-8968-110X>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.900364

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 20.03.2021

Accepted / Kabul Tarihi: 12.05.2021

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2021

Cite as / Atıf: Ayaz, Kadir. "İstanbul'da Müsnid Bir Muhaddis; İbn Himmât ed-Dımaşkî (1175/1761)". *Marife* 21/1 (2021), 489-519. <https://doi.org/10.33420/marife.900364>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

İstanbul'da Müsnid Bir Muhaddis: İbn Himmât ed-Dımaşkî (1175/1761)

Özet

İbn Himmât'ın ilim yolculukları ve hadis icâzetleri konusunda akademik çalışmalar yapılmakla beraber, İstanbul'daki hadis okumaları ve talebeleri ile ilgili şu ana kadar bir araştırma yapılmamıştır. Hayatı ile ilgili bilgi veren Murâdî ve Kettânî, İbn Himmât'ın İstanbul'da görev yaptığı medreseler, talebeleri ve hadis okumalarından pek bahsetmemişlerdir. Hatta söz konusu kaynaklarda İbn Himmât'ın İstanbul'daki hayatına dair verilen bilgilerin bir kısmı tarihi verilerle çelişmektedir. Bu çalışmada, İbn Himmât'ın talebelerine verdiği icâzet belgelerindeki bilgiler esas alınarak yeni bir biyografisinin yazılması hedeflenmektedir. Bu arada, İbn Himmât'ın İstanbul'daki hadis okumaları, talebeleri ve hadis icâzetlerinin detaylı bir şekilde ortaya konulacağı biyografik bilgiler ışığında da 18. yüzyıl İstanbul'undaki hadis rivayeti ve hadis çalışmaları konusuna katkı sunulmaya çalışılacaktır.

İsnadın metinden hadis kitaplarına dönüşmeye başladığı hicrî 6. asırdan itibaren, râvî yerine müsnid terimi tercih edilerek kavramsal bir değişiklik ortaya çıkmış ve hadis kitaplarını musanniflerine ulaşan silsileler ile rivayet edenler için "müsnid" tabiri kullanılmaya başlamıştır. Ancak icâzet usûlü yerine mülâzemetin uygulandığı Osmanlı ilmî muhitinde, 18. yüzyıla kadar ulemâ arasında icâzet silsileleri teşekkül etmemiştir. Ayrıca resmî ve gayriresmî eğitim kurumlarında hadis rivayet meclislerinin bulunmadığı ilmî muhitte, isnadlı hadis rivayet eden müsnidlere de pek rastlanılmamaktadır. Arap coğrafyasından gelen bazı alimler İstanbul'da zaman zaman rivayet meclisleri tertib etmişlerse de bunların ilmî bir gelenek halinde devamlılığından bahsedilemez.

18. yüzyıl Osmanlı ilmî muhitinde önceki asırlardan farklı olarak isnadlı rivayete doğru ulemâ arasında kuvvetli bir temâyül tebellür etmeye başlamıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Köprülüzâde Sadrazam Mustafa Paşa tarafından başlatılan kütüphanedeki rivayet meclisleri uygulaması, 18. yüzyılda Sultan I. Mahmud tarafından kütüphanelerde ihdâs edilen muhaddis ve Buhârîhân kadroları ile resmîyet kazanmıştır. Bu sayede, kütüphanelerdeki rivayet meclisleri de geleceğe dönüşmüştür. Hadis rivayeti ve icâzetlerin yaygınlaşmaya başladığı bu yeni dönemde, Arap coğrafyasından İstanbul'a müsnid birçok hadis alimi gelmiştir. Bunlardan biri de Dımaşk, Dimyat, Kahire, Mekke ve Medine'de devrin önde gelen muhaddislerinden geniş bir rivayet koleksiyonunun rivayet iznini uhdesinde toplayan İbn Himmât ed-Dımaşkî'dir. Müsnid bir hadis alimi olan İbn Himmât, Üsküdar'da Ahmedîyye Câmîi ve Valide-i Atik Câmîi'nde hadis okuttuğu gibi, Ayasofya Kütüphanesi'ndeki resmî rivayet meclisinde muhaddis olarak uzun yıllar hadis tahdîs etmiştir.

İbn Himmât, resmî ve gayriresmî rivayet meclislerinde hadis dersi verdiği talebelerine ve devrin önde gelen alimlerine hadis icâzeti vermiştir. Ancak İbn Himmât'ın İstanbul'daki hadis rivayet izinlerinin silsileleri sonraki asırlara intikal etmemiştir. Halbuki, İbn Himmât'ın talebelerinden Gedikzâde Abdulkadir Efendi ve Kâtibzâde İsmail Efendi yoluyla Şam, Mısır ve Hicâz'a intikal eden icâzet silsileleri söz konusu bölgelerde tevârüs ederek günümüze kadar ulaşmıştır. İbn Himmât'ın kadim ilim merkezlerine intikal eden rivayet izinleri günümüze kadar kuvvetle tevârüs ederken, İstanbul'daki talebelerinin icâzetlerinin süreklilik ve devamlılık arz etmemesi, söz konusu bölgelerin hadis rivayetindeki farkını göstermesi açısından mânîdardır.

18. yüzyıl İstanbul'unda rivayet meclislerinin yaygınlaşması ile beraber, hadis icâzetlerinin ulemâ arasında nesilden nesile tevârüs etmemesi, bir diğer ifade ile isnadlı rivayetin devamlılığının sağlanamaması, dikkati câlip bir durumdur. Zira 18. yüzyılda Sultan I. Mahmud, kütüphanelerde ihdâs ettiği muhaddis ve Buhârîhân kadroları ile hadis rivayetini kuvvetle desteklemiş, hatta hadis dersleri dinleyen öğrencilere aylık maaş tahsis ederek kütüphanelerdeki rivayet meclislerine resmî hüviyet kazandırmıştır. Bu makalede de Sultan I. Mahmud'un Ayasofya Kütüphanesi'nde ihdâs ettiği muhaddis kadrosunda uzun yıllar hadis rivayet eden İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin icâzetlerinin İstanbul'da yaygınlaşmaması, cevabı aranan öncelikli sorulardan biri olmuştur. Bu sorunun cevaplandırılması muvâcehesinde yapılan tahlillerde; müderrislik ve kadılık mesleğinin eğitimli insan kaynağını oluşturan silke tabi medrese mezuniyet sistemi ile desteklenmemesinden dolayı özeldede hadis rivayet izinleri, genelde de icâzetin ilmî gelenek haline dönüşmediği kanaatine ulaşılmıştır. Diğer taraftan da 18. yüzyıldaki resmî rivayet meclislerinde özellikle İbn Himmât ed-Dımaşkî gibi müsnid hadis alimlerinin tercih edilmesi sayesinde, İstanbul'da hadis icâzetlerinin önceki asırlardan çok daha kuvvetli bir şekilde yaygınlaştığı ve rivayet izinlerine ulemanın teveccühünün arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İcâzet, Osmanlı, Kütüphane, Rivayet Meclisi.

A Musnad Muhaddith in Istanbul: İbn Himmât ed-Dımaşkî (1175/1761)

Summary

Despite the academic researches about science journey and hadith ijazat of İbn Himmât, no research has been made about his hadith narration in Istanbul and his students so far. Murâdî and Kettânî gave information about his life, however they didn't mention neither the madrasas in Istanbul that İbn Himmât had served in nor his students and his hadith narration as well. Even in sources, some of the information about his life in Istanbul has contradicted the historical data. In this study, İbn Himmât's new biography is aimed to be written based on information in certificates of ijazat that he gave to his students. Thanks to this biographical information that put forth detailed İbn Himmât's hadith narrations in Istanbul, it will be aimed to contribute to hadith narrations and studies in 18th century Istanbul.

Since Hijri 6th year that İsnad had started turning from written text into hadith books, a conceptual change had emerged as musnad term had been preferred instead of narrator. Thus musnad term had been started to be used for the narrators who told the hadith books as lineage. However ijazat lineage hadn't occurred between ulama until 18th century in Ottoman science neighborhoods in which internship was applied instead of ijazat procedure. Therefore hadith narration council didn't exist in official and unofficial educational institutions. Besides no hadith with isnad narrating musnad was come across. Although some scholars, coming from Arab Geography, arranged hadith narration events, their continuity as a scientific tradition can not be mentioned.

Unlike previous centuries, in 18th century Ottoman science neighborhood, a strong tendency to narration with İsnad had started among ulama community. In second half of 17th century, narration councils in library practice that had been started by Köprülüzade Grand Vizier Mustafa Pasha, became official with muhaddith and Buhârihân staff that employed by Sultan I. Mahmud in 18th century. In this way, narration councils in libraries turned into tradition as well. In this new period, hadith narration and ijazat became widespread and also many Arab musnad hadith scholars came to Istanbul. One of them was İbn Himmât ed-Dımaşkî who had a huge narration collection from the foremost muhaddiths from Dımaşk, Dimyat, Cairo, Mekka and Medina. He was a musnad hadith scholar. As he taught hadith in Ahmediyye Mosque in Uskudar and Valide-i Atîk Mosque, he also transmitted hadith for long years in official narration council in Hagia Sophia library as a muhaddith. İbn Himmât gave hadith ijazat to the leading scholars of the era and to his students to whom he gave hadith courses in official and unofficial hadith councils. However İbn Himmât's hadith transmission lineage in Istanbul didn't reach to following centuries whereas ijazat lineage spread in Egypt, Damascus and Hijaz through Gedikzâde Abdulkadir Efendi and Kâtibzâde İsmail Efendi who were among the students of İbn Himmât and has reached till today. While İbn Himmât's transmission permission that reached to old science centers, has strongly inherited until now, it is meaningful that ijazat of his students in Istanbul doesn't show continuity. Egypt, Damascus and Hijaz represent their characteristic feature by means of hadith transmission.

With the spread of narration councils in 18th century Istanbul, it was an interesting situation that hadith ijazat were not passed on from generation to generation among ulama, in other words, the continuation of transmission with isnad couldn't be achieved. Because Sultan I. Mahmud strongly supported the hadith transmission by employing muhaddith and Buhârihân staff, he also gave monthly salary to the students listening to hadith courses. Thus he enabled the narration councils in libraries to gain their identities. In this essay, an answer for this following question is being looked for; why ijazats of İbn Himmât ed-Dımaşkî who was employed in muhaddith squad in Hagia Sophia library for long years by Sultan I. Mahmud, didn't become widespread? With the analysis of this question's answer, it is understood that because mudarris and quadi profession weren't supported with hierarchical madrasa graduation system constituting educated human resource, hadith transmission permission and ijazat didn't become a science tradition. On the other hand, thanks to the preference of musnad hadith scholars such as İbn Himmât ed-Dımaşkî in official narration councils in 18th century, it is determined that hadith ijazats in Istanbul has become more common compared to previous centuries and also favour of ulama towards transmission permission has increased.

Keywords: Hadith, Ijazat, Ottoman, Library, Narration Council.

Giriş

Dinin kaynağı olarak kabul edilen isnad¹, rivayet usullerine uygun bir şekilde, hadis metnini ilk söyleyenine ulaştırmak anlamındadır.² Hadis metinlerinin güvenilirliğini sağlamak için râvilerin rivayet kaynağını tevsik etmesi ile beraber ortaya çıkan isnad sistemi, hicrî birinci asrın sonunda tam manasıyla tekâmül etmiştir.³ İsnadın hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelmesiyle beraber, bu kelimeden ism-i mef'ûl olarak türetilen müsned tabiri, hem tasnif türü bazı eserler için hem de hadis istilâhı terimi olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır.⁴ Öte yandan isnad kelimesinin ism-i fâili olan ve isnadlı hadis rivayet eden kimse anlamındaki müsned tabirine hicrî ilk beş asır kaynaklarında rastlanılmamaktadır.⁵

Rivâyet dönemi olarak kabul edilen hicrî ilk beş asırda bir taraftan hadisler müstakil isnadlarla rivayet edilirken, diğer taraftan da ilk defa tasnif edilen hadis cüzleri başta olmak üzere müsned, musannef, câmi ve sünen gibi temel hadis eserlerinin musanniflerinden alınan icâzetler yoluyla rivayet kitaplarının sened ile nakil usûlü devam ettirilmiştir.⁶ İsnadın metinden hadis kitaplarına dönüştüğü hicrî 6. asırdan itibaren (nakil dönemi) muhaddisler, nüshaların rivayeti ve tashihi için tertib edilen rivayet meclislerinde, semâ ve kırâat yoluyla rivayet hakkını elde eden talebelerin nüshalarının üzerine icâzet yazmışlar ve her kitabın rivayet iznine bağlı isnad silsileleri ortaya çıkmıştır.⁷ İlk defa hicrî 6. asırda Endülüs'te hadis ki-

¹ Hicrî birinci asırdan itibaren muhaddisler isnadın dinin kaynaklarından olduğuna dikkat çekmişlerdir. Konu ile ilgili en sarıh ifadelerden biri, İbn Sîrîn'in (ö. 110/729): "Bu ilim dindir, dinini kimden aldığına dikkat et." ve Abdullah İbnü'l-Mubârek'in (ö. 181/797): "İsnad dindedir. Şayet isnad olmasaydı, isteyen istediğini söylerdi." açıklamalarıdır. bk. Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki (Beyrut: Dâru l-hyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), Mukaddime, 5.

² Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uvayda (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1996), 1/10; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 47; Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: Hadisevi, 2006), 154.

³ M. Mustafa el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Çetintaş (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 60; Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, 36.

⁴ Müsned kelimesi mustalahü'l-hadis terimi olarak; "senedi başından sonuna kadar muttasıl hadis" veya "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den rivayet edilen merfû hadis" yahut da "senedi merfû muttasıl hadis" anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca ale'r-ricâl tasnif türü olarak sahâbî râvilerine göre hadislerin toplandığı eserler için de müsned denilmektedir. bk. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/10, 93-94; Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 222-223. Mütakaddim dönemde müsned kelimesi mustalahü'l-hadis terimi ve tasnif türü olarak yaygın bir kullanıma sahip olmakla beraber hem hadis usûlü kaynaklarında hem de tabakat kitaplarında müsned kavramına rastlanılmamaktadır.

⁵ Mütakaddim dönemde, hadisi senediyle rivayet eden kimselere râvî terimi kullanılmıştır. Bu dönemde, hadisi senediyle nakleden râvilerin kimlik bilgileri, tabakatları ve cerh ta'dîl açısından sıfatları konusu hadis usûlü kaynaklarında geniş bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca söz konusu ana başlıkların her biri ve bunların alt başlıkları ile ilgili müstakil eserler yazılmıştır. bk. Nureddin İtr, *Menhecu'n-nakd fi ulûmi'l-hadis* (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1997), 73-187; İbrahim Hatiboğlu, "Ricâlül-hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/ 83-86.

⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 133. İmam Şâfiî'nin *er-Risâle* adlı eserini imlâ eden meşhur talebesi er-Rabî b. Süleyman, h. 265'te elindeki nüshanın istinsahına icâzet vermiştir. Rabî' b. Süleyman'ın asıl nüshası üzerinde h. 394'den 656 senesine kadar muttasıl senedle devam eden semâ kayıtları bulunmakta olup, semâ edenlerin sayısı üç yüzden fazladır. bk. Ahmed Muhammed Şâkir, "Mukaddime", *er-Risâle*, mlf. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1309), 12, 17, 30-31.

⁷ Yücel, *Hadis Tarihi*, 161; Salahattin Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat

taplarını musanniflerine ulaşan silsileler ile rivayet edenler için “müsnid” unvanı kullanılmaya başlamıştır.⁸ Hicrî sekizinci asırdaki tabakat ve meşyeha kitaplarında “müsnidü’ş-Şam” (*Şam’ın müsnidi*), “müsnidü’l-İrâk” (*İrâk’ın müsnidi*) ve “müsnidü’l-Endülüs” (*Endülüs’ün müsnidi*) gibi unvanlar yaygınlaşmıştır.⁹ Aynı dönemde hadis istilâhi terimi olarak müsnid, isnadlı hadis rivayet eden kimse anlamıyla hadis usûlü kaynaklarında ele alınmaya başlamıştır.¹⁰

Erken dönemde hadis rivayeti sayesinde ilmî bir disiplin hüviyeti kazanan isnad sistemi, hadis kitaplarının sened ile rivayet edilmesi neticesinde icâzet sistemine dönüşmüş ve aynı usûlün diğer ilimlerde uygulanması sonucunda kuvvetli bir ilmî gelenek haline gelmiştir.¹¹ Bu ilmî gelenek vesilesi ile, müsnid ve muhad-disler arasında hadis kitaplarının isnad silsileleri teşekkül ettiği gibi, diğer ilimler-deki icâzetler yoluyla da fıkıh, kelim ve Arap dili gibi alanlarda icâzet silsileleri ortaya çıkmıştır.¹²

Osmanlı eğitim sisteminde, öteden beri İslam ilim geleneği içerisinde tevârüs eden icâzet geleneğinden farklı olarak, ilmiye sınıfına giriş için mülâzemet sistemi uygulanmıştır. Mülâzemet müracaatta kullanılan temessük ve mülâzemeti (staj) başarıyla tamamlayarak görev hakkını elde eden mülâzımların kazaskerliğe

→

Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 100.

⁸ bk. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla fî târihi eimmeti’l-Endülüs* (Tunus: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2010), 1/206; İbn Amîra ed-Dabbî, *Buğyetü’l-mültemis fî târihi ricâli ehli’l-Endülüs* (Kahire: Dâru’l-Kâtibi’l-Arabî, 1967), 69, 105, 456. Ayrıca Endülüslü et-Tücbî (730/1329), hicrî VIII. asrın başlarında telif ettiği *Bernâme’*inde müsnid kelimesini en yoğun kullanan alimlerdenidir. bk. Kasım b. Yusuf et-Tücbî, *Bernâme’ et-Tücbî*, thk. Abdulhafız Mansur (Libya: ed-Dâru’l-Arabiyye li’l-küttâb, 1981), 82, 101, 178, 215, 226, 240, 257.

⁹ Müsnidü’ş-Şam için bk. Zehebî, *el-İber fî haberi men ğaber*, thk. Muhammed Said Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-ilmiyye, 2018) 3/121,197, 317, 325; Müsnidü’l-Endülüs için bk. a.mlf., *el-İber*, 2/75, 290, 326. Müsnidü’l-İrâk için bk. Sirâduddin Ömer b. Ali el-Kazvînî, *Meşyeha*, thk. Âmir Hasan Sabri (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2005), 215, 299, 304, 311, 343, 346.

¹⁰ Hadis usulü kaynakları arasında ilk defa Bedreddin İbn Cemâa (ö. 733/1333) sened kelimesinin lügat manasının izahında müsnid’i: “hadisi söyleyenine ulaştırılan kimse”, metni kelimesinin izahında da müsnid’i “metni senediyle beraber tahrîc eden kimse” yahut da “metni söyleyenine ulaştırarak takviye eden kimse” şeklinde birbirine yakın birkaç anlamıyla izah etmiştir. bk. Bedrüddin Muhammed b. İbrahim İbn Cemâa, *el-Menhelu’r-ravî fî muhtasari ulûmi’l-hadîsi’n-nebevi*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dımaşk: 1986), 29-30. İrâkî (ö. 806/1404) ise, müsnid’i lügat açıklamalarından bağımsız bir şekilde: “hadisi isnâdı ile rivayet eden kimse” şeklinde tarif etmiş ve müsnid kavramını hadis istilâhi terimi olarak ele almıştır. bk. Abdurrahim b. Hüseyin el-İrâkî, *Fethu’l-muğîs bi Şerhi Elfiyyeti’l-hadîs*, nşr. Mahmud Rabî (Kahire: Âlemu’l-Kütüb, 1408/1988), 5. Müsnid, sonraki hadis usûlü eserinde de hadis istilâhi terimi olarak izah edilmiştir. bk. Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/11; Cemâleddin el-Kâsımî, *Kavâidü’t-tahdîs min funûni mustalahi’l-hadîs*, thk. Muhammed Behçet Baytar (Beyrut: Dâru’n-nefâis, 1422/2001), 79.

¹¹ Erken dönemde dil ile ilgili icâzet konusunda en dikkat çekici örneklerden biri, hicrî VI. asırda Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) Bağdat’ta aldığı icazettir. Zemahşerî, Mekke’de *Keşşâf* adlı tefsirini yazdıktan sonra, memleketine döndüğü 533/1138-1139 senesinde Bağdat’a uğramış ve burada bir taraftan ders vermiş, bir taraftan da devrin büyük dil alimlerinden Ebû Mansûr el-Cevâlikî’den lügat kitaplarının başından bir bölümü okuyarak icâzet almıştır. bk. Abdulfettah Ebû Ğudde, *el-İsnâd mine’d-Dîn* (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1435/2014), 46-47. Zemahşerî’nin vefatından beş yıl önce altmış altı yaşında lügat kitaplarının icâzetini almaya çalışması, çeşitli ilimlerdeki kitapların icâzet geleneğinin, erken dönemlerde başladığına dair önemli bir referanstır.

¹² bk. Salâhuddîn el-Müneccid, “İcâzâtü’s-semâ fî’l-mahtûtâtî’l-kadîme”, *Mecelletü Ma’hedî’l-Mahtûtâtî’l-Arabiyye*, 1/2 (Kahire: 1375/1955), 232-251.

sunduğu tezkirelerde, talebenin medresede ders aldığı hocaları ve çeşitli ilimlerdeki silsileleri bulunmamaktadır.¹³ Osmanlıların kuruluşundan itibaren, hadis başta olmak üzere fıkıh ve kelam gibi ilimlerde icâzet sahibi alimlerin Bursa, Edirne ve İstanbul'a gelerek medreselerde ders verdiği, ayrıca Şam ve Mısır'da ilim tahsil eden birçok Osmanlı âliminin de çeşitli ilimlerden icâzet aldıkları kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁴ Ancak mülâzemette icâzetin bir karşılığı bulunmadığı için, diğer ilim merkezlerinde olduğu gibi, Osmanlı resmî medreselerinde hem hadis hem de diğer ilimlerde icâzet yazılması ilmî bir gelenek haline dönüşmemiştir. Bu durum doğal sonucu olarak, 18. yüzyıla kadar Osmanlı ulemâsı arasında nesilden nesile tevârüs eden icâzet silsileleri teşekkül etmemiştir.

Osmanlı alimleri arasında isnadlı hadis rivayetinin başlaması ve ilk icâzet silsilelerinin ortaya çıkışı, 17. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. Son dönem Osmanlı âlimlerine ait icâzet vesikaları da ilk silsilelerin bu dönemde başladığını ve kapsamlı bir rivayet geleneğinin sonraki asırlarda teşekkül ettiğini teyid etmektedir.¹⁵ 17. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Köprülü sadrazamlardan Fazıl Ahmed Paşa (ö. 1087/1676) ve kardeşi Mustafa Paşa'nın (ö.1102/1691) Şam, Mısır ve Hicâzlı muhaddis âlimlerle sıkı bir bağ kurmaları ve Arap alimlerden elde ettikleri rivayet izinleri sayesinde, hadis ilimleri devletin en üst basamağındaki otoriteler tarafından kuvvetle temsil edilmeye başlamıştır. Köprülülerin Osmanlı ilmiye sınıfına alternatif arayışları ile ilgili bir değişim düşüncesinin başlangıcını temsil eden bu dönemde; Köprülüzâde Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa başta olmak üzere bu aileye mensub diğer sadrazam ve paşalar, kendilerine ait vakıflarda özellikle Şam, Mısır ve Hicâz'dan gelen alimleri tercih etmişlerdir. Ayrıca *muhaddisu'l-âsime* ve *imâmu'l-hadis* unvanları ile anılan Mustafa Paşa'nın Köprülü ailesine ait kütüphanede hadis rivayeti ile meşgul olması, Osmanlı kütüphanelerindeki hadis rivayet meclisleri geleneğinin başlangıcını oluşturmaktadır.¹⁶

Köprülü ailesinin iktidardan uzaklaşmasından sonra, yüksek mansıb sahibi

¹³ bk. Abdurrahman Atçıl, "Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim: Medreseler", *Türk Eğitim Tarihi; Kronolojik ve Tematik*, ed. Mustafa Gündüz (İstanbul: 2018), 37-38; Yasemin Beyazıt, Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam XVI. Yüzyıl (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 28-29. XVIII. yüzyıl mülâzemet defterlerine dair yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre bu defterlerdeki bilgiler; mülâzımın adı, memleketi, kimin mülâzımı olduğu ve mülâzemetin türü ile sınırlıdır. Babası ilmiyeden olan mülâzımların babasının mesleği kaydedilmiş, bazılarında da kimin talebesi olduğu zikredilmiştir. bk. Esra Evsen, *Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi XVIII. Yüzyıl Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosya Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 40. Öte yandan XVI. yüzyıla dair yapılan bir araştırmaya göre, ulemâ ailesine mensub mülâzımların kimlik bilgileri ayrıntıları ile yazılmakta, ayrıntı bir vasfı bulunmayanların yalnızca ismi kaydedilmektedir. bk. Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları* 49 (İstanbul: 2017), 94.

¹⁴ bk. Kadir Ayaz, *Molla Gürânî ve el-Kevseru'l-cârî ilâ riyâdî ehâdisi'l-Buhârî* (Konya; Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 14, 19-20, 25-26, 38-40, 44.

¹⁵ bk. Kadir Ayaz, "Zâhid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015), 63-102.

¹⁶ Kadir Ayaz, "Köprülülerin Şam, Mısır ve Hicâz Ulemâsı ile Münâsebetlerinin Osmanlı Hadis Çalışmalarına Yansımaları (İcâzet ve Kütüphane)", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler - XVIII. Yüzyıl*, ed. Hidayet Aydar vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2017), 312, 316-317, 338.

sadrazam, şeyhulislam ve vezirler; Şam, Mısır ve Hicâzlı alimler ile bürokratik ilişkilerden öteye geçen ilmî bağlarını kuvvetlendirmişler, hatta birçoğu Arap alimlerden hadis icâzeti alarak Köprülüler devrinde başlayan geleneği devam ettirmişlerdir. Ayrıca 1730-1754 yılları arasında saltanatta kalan ve Osmanlı vakıf kütüphanelerinin altın çağının mimarı olan I. Mahmud, inşâ ettiği kütüphanelerde ihdâs ettiği Buhârîhân ve muhaddis kadroları ile¹⁷, kütüphanelerdeki rivayet meclislerine resmî bir hüviyet kazandırmış,¹⁸ bu arada Şam, Mısır ve Hicâz'dan gelen müsnid ve muhaddis alimlerin vakıf kütüphanelerinde istihdam edilmesinin de önünü açmıştır. Bunun en belirgin örneklerinden biri, 18. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a gelen Şamlı müsnid hadis alimlerinden İbn Himmât ed-Dımaşkî'dir. İbn Himmât, I. Mahmud tarafından açılan Ayasofya Kütüphanesi'nin ilk muhaddisi ve Galata Sarayı Mektebi Kütüphanesi'nin ilk hocasıdır.

İbn Himmât ed-Dımaşkî, Şam, Mısır ve Hicâz'da devrinin tanınmış muhaddislerinden hadis icâzetleri olarak geniş bir rivayet birikimini uhdesinde topladıktan sonra İstanbul'a gelen Şamlı bir hadis alimidir. İstanbul'da ilk defa 1138/1725-1726 senesinde Üsküdar'da ders vermeye başlamıştır. Rivayet ilimlerinden okutduğu kitapların yanı sıra özellikle hadis kitaplarını isnadlı rivayet etmesinden dolayı Bandırmalı Hamid Efendi (ö. 1172/1758-1759) tarafından, "*Dâru's-saltanat-ı aliyye'de muhaddislerin ilki ve bu yüce beldedeki Arap alimlerden müsnidlerin ilki*", "*müsnidlerin allâmesi*" ve "*Kostantîniyye'nin müsnidi*" unvanları ile tavsif edilmiştir.¹⁹ Yine dönemin vakayinüvisleri onu; "*Muhaddis İbn Himmât*"²⁰ veya "*Muhaddis Hammâd Efendi*"²¹ yahud da "*Üsküdârî Muhaddis Efendi*"²² gibi hadis ilimlerindeki birikimini ifade eden sıfatlar ile tanıtmışlardır.

Hadis ıstılahındaki terim anlamına uygun olarak, isnadlı hadis rivayet etmesinden dolayı müsnid unvanı ile anılan İbn Himmât ed-Dımaşkî, hadis ilimlerinde kaleme aldığı eserlerde de muhaddis kimliğini ortaya koymuştur. Müellifin hadis usulünden beş, isnad ile ilgili bir, tahrîc konusunda iki ve hadis risâleleri ile fıkıh ve Arap dili ile ilgili bazı çalışmaları bulunmaktadır. Yakın zamandaki araştırmalarda, İbn Himmât'ın eserleri ve risâlelerinin bibliyografik listesi çıkarılmış ve kütüpha-

¹⁷ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 242, 251, 256. bk. Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8 (2010), 33-67.

¹⁸ I. Mahmud tarafından açılan Ayasofya Kütüphanesi'nin vakfiyesinde; şeyhulkurrâ, muhaddis ve dersiâm olarak ders verecek hocaların okutacağı kitaplar ve günler belirlenmiş, ayrıca bu derslere katılacak öğrenciler için de ücret tayin edilmiştir. bk. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 251. Köprülüler döneminde kütüphanelerde başlayan rivayet meclisleri, I. Mahmud'un hadis derslerine katılan öğrencilere ücret tayin etmesi ile beraber tam olarak resmîleştirilmiştir.

¹⁹ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmavî: Câmiu rivâyâtî'l-fehâris ve lâmiu icâzâtî ehli'l-fevâris*, thk. Abdulkadir b. Ömer Ayaz el-Bucâkî (İstanbul: Dâru Bâbî'l-İlm, 2020), 114, 147, 164.

²⁰ Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-tevârih*, haz. Münir Aktepe (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976), 1/96.

²¹ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Târîhi*, haz. Tahir Güngör (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 2/1043.

²² Subhî Mehmed Efendi, *Tarih-i Subhî* (İstanbul: 1198), 174.

nelerdeki yerleri hakkında bilgi verilmiştir.²³ Müellifin eserlerinin nicelik sınıflaması yapılarak sayılması tekrar mahiyetinde olacağı için, kapsamı sınırlı olan bu araştırmada zikredilmemiştir.

Bu çalışmada, İstanbul'un müsnidi ve muhaddisi olarak tanınan İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin hadis rivayet meclisleri başta olmak üzere, talebeleri ve hadis icâzetleri konusu ele alınacak ve bu verilerle beraber, 18. yüzyıl İstanbul'undaki hadis çalışmaları ve rivayet zincirlerinin teşekkülü konusuna katkı sunulmaya çalışılacaktır.

1. İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin İlim Yolculukları ve Hocaları

Muhammed İbn Himmât, 1091/1680 yılında Dımaşk'ta doğmuş²⁴ ve gençlik yıllarında Ahmed el-Menîni ed-Dımaşkî'den (ö. 1172/1759) Arap dili ve mantık dersleri almış, ayrıca meşhur Şamlı alimlerden Abdulğanî en-Nablûsî (ö. 1143/1731) ve Ebu'l-Mevâhib el-Hanbelî'den (ö. 1126/1714-1715) hadis icâzeti almıştır.²⁵

İbn Himmât ed-Dımaşkî, h. 1115-1120 yılları arasında Dimyat'a gelmiş ve burada Muhammed b. Muhammed el-Budeyrî ed-Dimyâtî'nin (ö. 1140/1720) yanında Arap dili, belâğat ve akâid ilimlerinde uzun süre ders almıştır. Muhammed el-Budeyrî'nin belirttiğine göre, Hanefî fikhını tahsil etmek için yaklaşık olarak 1123/1711-1712 senelerinde Kahire'ye gitmiştir.²⁶ İbn Himmât, Kahire'de dokuz yıl ilim tahsil etmiş ve burada Hanefî fikhından önemli kitapları okumuş, tahsilinin sonunda da hocalarından Ali b. Muhammed el-Akadî'den (ö. 1134/1722) Ebû Hanîfe'ye ulaşan silsile ile icâzet almıştır.²⁷ Ayrıca Mansûr el-Menûfî'den (ö. 1135/1723), kütüb-i sitte başta olmak üzere temel hadis kitaplarının rivayet iznini almıştır.²⁸

İbn Himmât, 1132/1720 senesinin hac mevsiminde Mekke'ye gitmiş ve 1133/1721 senesinin sonuna kadar bir yıldan fazla Mekke'de kalmıştır. Burada

²³ bk. Mustafa Okuyan, *Muhammed İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin Netîcetü'n-Nazar Fî İlmî'l-Eser Adlı Eserinin Tahkîkî* (Konya; Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 7-11; Razak Hüseyin Serhad, "Sülâsiyyâtü'l-Buhârî li İbn Himmât ed-Dımaşkî", *Mecelletü'l-Ulûmî'l-İslâmiyye* 15 (2017), 428-430; Ahmed Hamid Dahhâm, "Netîcetü'n-nazar fî ilmî'l-eser li İbn Himmât ed-Dımaşkî", *Mecelletü'l-Ulûmî'l-İslâmiyye* 17 (2017), 19; Kadir Ayaz, "XVIII. Yüzyılda Hanefî Bir Muhaddis; İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin Mısır ve Hicâz'a Yolculukları, Hocaları ve Hadis İcâzetleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019), 17-20.

²⁴ Muhammed Halil el-Muradî, *Silkü'd-dürrer fî a'yâni'l-karnî's-sânî aşar*, thk. Ekrem Hasen el-Halebî (Beyrut: Dâru Sâdır, 2012), 4/47.

²⁵ İbn Himmât'ın ilim tahsili ve icâzetleri konusu müstakil bir çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiştir. bk. Ayaz, "İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin Mısır ve Hicâz'a Yolculukları", 15-45. Burada İstanbul'daki ilmî faaliyetlerine girizgâh oluşturması için İbn Himmât'ın hocaları ve icâzetleri hakkında özet bir bilgi verilecektir.

²⁶ İbn Himmât, Kahire, Mekke ve Medine'den sonra 1134/1722 senesinde Dimyat'taki hocası Muhammed Budeyrî'nin yanına tekrar gelmiş ve ondan bazı hadis kitaplarını okuyarak icâzet almıştır. bk. Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 594-607.

²⁷ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 553-555. bk. Ayaz, "İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin Mısır ve Hicâz'a Yolculukları", 27-29.

²⁸ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 557-559.

Mekke'nin Hanefî kadısı Tâcuddin İbn Abdulmuhsin el-Kal'î'nin yanında; Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenlerinin tamamını, ayrıca kütüb-i sitte'nin diğer kitapları ile İmam Mâlik'in *Muvatta'*, Dârimi'nin *Sünen* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* ile İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-âsâr*'ının belli bölümlerini dinlemiştir. Tâcuddin İbn Abdulmuhsin el-Kal'i, kütüb-i sitte ve uhdesinde bulunan bütün meriviyâtından İbn Himmât'a rivayet izni vermiştir.²⁹

İbn Himmât'ın Mekke'de hadis dersi aldığı bir diğer hocası, Hicâz'ın müsnidi Abdullah b. Sâlim el-Basrî'dir (ö. 1134/1722). Onun yanında *Sahîh-i Müslim*'in tamamını ve *Sahîh-i Buhârî*'nin yarısını okumuş, hocası da zaman zaman şerhlerden hadisleri izah etmiştir. Yine İmam Mâlik'in *Muvvatta'*ını Kasâme bölümüne kadar, ayrıca Muhammed b. Abdullah el-Mağribî'nin kıraati ile İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-usûl* eserinin tamamını, sonundaki Levâhik bölümü hariç semâ etmiştir. Yine Abdullah b. Sâlim el-Basrî'den kırk kadar hadis eseri ile altı tefsir kitabının bir bölümünü dinlemiş ve hocası yanında semâ ve kıraat yolu üzere okuduğu kitapları isimleri ile beraber açıklarak icâzet vermiştir.³⁰

İbn Himmât, 1133/1721 senesinin sonlarında Medine'ye gelmiş ve burada İbrahim el-Gürânî'nin oğlu Ebû Tahir el-Gürânî (ö. 1145/1733) ve Şeyh Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî'den (ö. 1138/1725-1726) de hadis rivayet izni almıştır.³¹

İbn Himmât; Dımaşk, Dimyât, Kahire, Mekke ve Medine'deki ilim tahsili ve hocalarından elde ettiği rivayet izinleri ile beraber, hadis ve diğer ilimlerde mütemeyyiz bir mevkiye ulaşmış ve hicrî 1134 senesinin sonlarında (1722) Halep'te İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'inden hadis usûlü dersi vermiştir.³² Halep'ten sonra 1138/1725-1726'da Üsküdar'da ders vermeye başlamıştır.

2. İbn Himmât'ın Üsküdar'daki Hadis Dersleri

İbn Himmât ed-Dımaşkî, yaklaşık h. 1138 senesinde Üsküdar'a gelmiştir. İlk olarak Rumeli kazaskerliğinden mazul Mirzâzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1147/1735) adına Ahmediyye Câmii'nde hatîb ve vâiz olarak görev yapmıştır. 1143/1730-1731'de sekiz ay kadar şeyhülislâmlık makamında görev yapan

²⁹ Tâcuddin İbn Abdulmuhsin el-Kal'î, İbn Himmât'a yazdığı icâzette kütüb-i sitte'nin musanniflerine ulaşan silsilesini zikretmiş, ayrıca İbrahim el-Gürânî'nin (ö. 1101/1690) *el-Emem li ikâzi'l-himem*, Muhammed el-Bâbilî'nin (ö. 1077/1666) *Muntehabu'l-esânîd fi vasli'l-musannefât ve'l-eczâ ve'l-mesânîd*, İsâ el-Mağribî el-Câferî'nin (ö. 1080/1669) *Mekâlîdu'l-esânîd* ve Muhammed b. Süleyman el-Mağribî'nin (ö. 1094/1683) *Sılatu'l-halef bi mevsûli's-selef* adlı sebetlerindeki isnadlarla da rivayet izni vermiştir. bk. Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 589.

³⁰ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 567-579. İbn Himmât, Mekke'de yukarıda isimleri zikredilen üç alimden başka, Muhammed b. Abdillâh el-Mağribî (ö. 1141/1728-29), Şeyh Muhammed b. Ali et-Taberî (ö. 1173/1759-60) ve Muhammed b. Ahmed el-Akile'den (ö. 1150/1737) de hadis icâzeti almıştır. Ayrıca Muhammed A'zâm el-Hindî'den kelâm ve tasavvuf ile ilgili dersler almıştır. bk. Ayaz, "İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin Mısır ve Hicâz'a Yolculukları", 34, 38-39. İbn Himmât'ın yukarıda ismi geçen hocalarından aldığı icâzetler için bk. Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 579-583.

³¹ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 590-592.

³² İbn Himmât, *Hulâsatu'n-Nuhbe*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, 745/2), 2b-3a.

Mirzâzâde Mehmed Efendi³³, Hicâz'da İbn Himmât'ın da hocası olan Abdullah b. Sâlim el-Basrî ve başka alimlerden hadis icâzeti almıştır.³⁴ İbn Himmât, akranlarından farklı olarak hadis rivayetinde müktesâbâtı bulunan Şeyhülislam Mirzâzâde Mehmed Efendi'nin meclislerinde ilmî tartışmalara ve müzâkerelere katılmış ve teberrüken ondan icâzet almıştır.³⁵

İbn Himmât, Ahmediyye Câmii'ndeki hatîb ve vâizliği sırasında, Ahmediyye Medresesi'nin talebelerine kendi odasında fıkıh, kelim, belâğat ve mantık gibi çeşitli ilimlerden ders vermiştir.³⁶ Öte yandan Ahmediyye Külliyesi, 1134/1721-1722 yılında yapılmış yeni bir müessesedir. 1139/1727 tarihli vakfiyesinde Şamî Mehmed Efendi'nin Ahmediyye Kütüphanesi'ne 50 kitap koyduğu nakledilmektedir.³⁷ Kütüphaneye kitap bağışlayan Şamlı Mehmed Efendi ismi ile anılan âlim, kuvvetle muhtemel aynı tarihte câminin hâtibi ve külliye'nin talebelerine odasında ders veren Muhammed İbn Himmât ed-Dımaşkî'dir.

2.1. İbn Himmât'ın Ahmediyye Câmii'ndeki Dersleri

Ahmediyye Câmii, Üsküdar'da medrese, kütüphane, türbe, sebil ve çeşmeden müteşekkil Ahmediyye Külliyesi'nin bir parçasıdır.³⁸ İbn Himmât Üsküdar'daki ilk derslerine, on bir odalı mütevazı bir eğitim kurumu olan Ahmediyye Medresesi'nde kendisine tahsis edilen odada medresenin öğrencilerine fıkıhtan *Kudûrî* okutmakla başlamıştır. 1138/1725-1726 senesinde başlayan bu dersleri *Mültekâ* ve kelamdan *Şerhu'l-Akâidi'l-Nesefiye* ve *Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye* dersleri takip etmiştir.³⁹

İbn Himmât, odasındaki derslerden sonra, ilk defa 1139/1726-1727 senesinde Ahmediyye Câmii ile Minkârî Medresesi'nde Sağânî'nin *Meşâriku'l-envâr* adlı eserini okutmaya başlamıştır. Ahmediyye Camii ile Minkârî Medresesi'nde⁴⁰ bir

³³ Mehmet İpşirli, "Mirzâzâde Şeyh Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/170

³⁴ Mirzâzâde Mehmed Efendi'nin icâzetleri için bk. Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırma*, 530-543.

³⁵ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırma*, 607.

³⁶ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırma*, 450, 607.

³⁷ Ahmediyye Külliyesi'nin kütüphanesinde bulunan kitaplar hakkında fazla bilgi bulunmadığını belirten Erünsal, Şamî Mehmed Efendi'nin kütüphaneye koyduğu kitaplar hakkında şu bilgiyi verir: "1139/1727 tarihli vakfiyesinde kütüphane odasına, Şamî Mehmed Efendi marifetiyle konulan 50 cilt kitap zikredilmişse de koleksiyondaki diğer eserlerden söz edilmemiştir." bk. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 239.

³⁸ Ahmediyye Câmii, Üsküdar'ın Ahmediyye semtinde Gündoğumu Caddesi ile Esvapçı Sokağı'nın birleştiği köşede bulunmaktadır. Câminin içerisinde bulunduğu Ahmediyye Külliyesi, 1134/1722 yılında Eminzâde Hacı Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. On bir odası bulunan Ahmediyye Medresesi, 18. yüzyılda dokuz ile on civarında öğrencinin yaşadığı bir eğitim kurumudur. Medrese silkinde dahil olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmayan medrese, 19. yüzyılın sonlarına doğru bir süre Rifâî tekkesi olarak kullanılmıştır. 1914'te müstemilâtı ile birlikte dârulhilâfe kadrosu içine alınmıştır. bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 317-318.

³⁹ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırma*, 450-451.

⁴⁰ Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi'nin (1088/1678) Üsküdar'da inşâ ettirdiği bu medrese, Sünbülzâde Sokağı ile Açık Türbe Sokağı'nın birleştiği yerde Ahmed Çelebi Camii'nin karşısında bulunmaktadır. Bugün mevcut olmayan medresenin 1855 depreminde yıkıldığı tahmin edilmektedir. bk. Mehmed Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* (Üsküdar Belediyesi, 2001), 2/645, 3/1244.

yıldan fazla devam eden bu derslerde *Meşâriku'l-Envâr*'ın tamamı okunmuştur. Her iki medresede haftada ikişer gün yapılan derslerde *Meşârik* hadislerini talebelerinden Muhammed ez-Zeytûnî okumuştur.⁴¹

Meşâriku'l-Envâr'ın tamamlanmasından kısa bir süre sonra İbn Himmât, 1141/1728-1729 yılında Ahmediyye Câmii'nde *Sahîh-i Buhârî* derslerine başlamıştır. Hadisleri Muhammed ez-Zeytûnî'nin kırâat ettiği bu derslerde, Buhârî'nin dörtte bir kadarı okunmuştur.⁴² İbn Himmât, Ahmediyye Câmii'ndeki Buhârî derslerinin tamamlandığı sıralarda odasındaki özel derslere ağırlık vermiştir. Hicrî 1143 senesinde, daha öncesinde kaleme aldığı hadis usûlü eserlerinden *Hulâsatu'n-Nuhbe* ve şerhini daha sonra da İbn Hacer'in *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*'ini okutmuştur.⁴³

İbn Himmât, hadis usulüne giriş mahiyetindeki derslerden sonra, 1144/1731-1732 yılında Abdurrahim b. Hüseyin el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) bin iki beyitten oluşan *Tebîrâtü'l-mübtedî ve tezkiriratü'l-müntehâ (Elfiyyetü'l-hadîs)* adlı manzumesini meşhur şerhlerinden açıklamalarla beraber okutmuştur. *Elfiyyetü'l-hadîs* derslerinde manzumenin beyitlerini, İrâkî'nin *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, Zekeriyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) *Fethu'l-Bâkî bi Şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî* ve Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyyeti'l-hadîs*⁴⁴ adlı şerhleri ile beraber açıklamıştır. Altı ay kadar devam hadis usûlü derslerinde İrâkî'nin *Elfiyye'sini* Ömer et-Tokâdî okumuştur.⁴⁵

Hâfızu'l-Kur'an olan İbn Himmât ed-Dımaşkî, hadis derslerinin yanı sıra özellikle üç aylarda çeşitli ilimlerde okuttuğu dersleri bırakarak, Ahmediyye Câmii'ndeki odasındaki hâfız talebelere Kur'an-ı Kerîm dersi vermekle meşgul olmuştur.⁴⁶ Hamid Efendi, üç aylarda İbn Himmât'ın Kur'an-ı Kerîm derslerini şu şekilde anlatmaktadır: “*Üsküdar'da Ahmediyye Dârulhadîsi'nin odalarından bir odada, hâfızu'l-Kur'ân ayrıca tefsir, hadis ve çeşitli ilimlerde de alim olan Muhammed İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin riyâsetinde hafızların toplandığı mübârek (üç) aylardaki meclislerde defalarca hazır bulundum. Hafızlar, münâvebe yoluyla cüz' cüz' Kur'an-ı okuyorlardı. Onlardan biri Duhâ suresine gelince, her sûnenin sonunda tekbir getirir, böylece hatmi tamamlardı.*”⁴⁷

Kur'an-ı Kerîm rivayetinde Abdullah b. Sâlim el-Basrî, Muhammed Tâcuddin İbn Abdulmuhsin el-Kalî ve Şeyh Muhammed el-Budeyrî ed-Dimyâtî'den mucâz olan İbn Himmât ed-Dımaşkî, talebelerine bu üç hocasının rivayet izni aldığı İbrahim b. Hasan el-Kürdî'nin tariki ile icâzet vermiştir.

⁴¹ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 453.

⁴² Abdullah Aydınli, “es-Seyyid Hâmid el-Bandırmaî (1111-1172/1699-1758 veya 1759) ve Ukûdü'd-dürer fi 'ilmi'l-eser Adlı Eseri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003), 101.

⁴³ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 454.

⁴⁴ İrâkî ve Sehâvî'nin şerhlerinin isimleri benzerdir. bk. M. Yaşar Kandemir, “İrâkî Zeynüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/119.

⁴⁵ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 455.

⁴⁶ Hamid b. Yusuf b. Hâmid el-Bandırmaî, *Tanînu'l-mucelcêlât bi tebyîni'l-müselcêlât*, thk. Abdullah b. Abdulazîz eş-Şebrâvî (Kahire: Dâru'r-Risâle, 1434/2013), 66-67.

⁴⁷ Hamid Efendi, *Tanînu'l-mucelcêlât*, 232.

2.2. İbn Himmât'ın Atîk Vâlide Sultan Dârulhadisi'nde Hadis Dersleri

İbn Himmât'ın Üsküdar'da hadis dersi verdiği medreselerden ikincisi, Atîk Vâlide Sultan Dârulhadîsi'dir.⁴⁸ 1145/1732-1733'te Vâlide Sultan Dârulhadîsi'ne muhaddis olarak atanan İbn Himmât, burada ikinci defa *Sahîhu'l-Buhârî*'yi okutmuştur. *Sahîh-i Buhârî*'nin ilk dersinde İbn Himmât'ın Dımaşk'taki hocalarından Ahmed el-Menînî de hazır bulunmuştur. İbn Himmât, bu derste hocası ile beraber aynı seccâdeye oturmuş ve hocasının yanında *Sahîh-i Buhârî*'nin başından hadisleri okuyarak derse başlamıştır. Dârulhadîsteki ilk Buhârî dersine, medresesinin talebeleri ve teberrük ciheti ile Üsküdar'ın önde gelen saygın kişileri ve beldenin hocaları da iştirak etmişlerdir.⁴⁹ Dârulhadîsteki *Sâhîh-i Buhârî* dersleri uzunca bir süre devam etmiştir. Buhârî'nin üçte biri kadarının okunduğu derslerde hadisleri İbn Himmât'ın talebelerinden Muhammed ez-Zeytûnî ve Ahmed el-Mukrî okumuştur.⁵⁰

İbn Himmât, Atîk Vâlide Sultan Dârulhadîsi'nde hadis usûlünden İbn Hacer'in *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* adlı eserini de okutmuştur.⁵¹ Ayrıca Kâdî Beydâvî tefsirinin başından Bakara suresinin 75. ayetine kadar tefsir dersleri vermiştir.⁵²

İbn Himmât, Üsküdar'da Ahmediyye Camii ve Vâlide Sultan Dârulhadîsi'ndeki derslerinin yanı sıra, zaman zaman evinde bazı talebelerine mü-selsel hadisler ile ilgili rivayet izni vermiştir. Öte yandan Ahmediyye Câmii'ndeki odasında bazı talebe gruplarına hadisten başka fıkıh, kelam, Arap dili, mantık ve astronomi ilimlerinden dersler vermiştir.⁵³

3. İbn Himmât'ın Dâru's-saltanat'ta Kütüphane Hocası ve Saray Hocası Olarak Görevleri

İbn Himmât ed-Dımaşkî, Üsküdar'da Ahmediyye Câmii ile Atîk Vâlide Dârulhadîsi'ndeki müderrislik döneminden sonra, yaklaşık olarak hicrî 1150'li yıl-

⁴⁸ Vâlide Sultan Dârulhadîsi, Üsküdar'da Atik Vâlide Sultan Külliyesi'nin içerisinde yer almaktadır. Külliye, III. Murat'ın annesi Nurbânû Vâlide Sultan tarafından 1570-1579 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Üsküdar'da Toptaş semtinde, bugün bânîsinin adını taşıyan mahallede, kuzeyi Çavuşderesi vadisine doğru alçalan bir yamaç üzerine kademeli olarak yerleştirilmiştir. Dârulhadîs, caminin batısında dârulkurra, imâret ve dârüşşifâ'nın da içinde bulunduğu yekpare bir yapıların içerisinde yer almaktadır. Külliye önceleri, Vâlide Sultan adı ile tanınmakta iken, Üsküdar'da III. Ahmed'in annesi Gülnüş Vâlide Sultan'ın (1715) Üsküdar İskele Meydanı'nda inşâ ettirdiği külliyenin Yeni Vâlide Sultan Külliyesi diye tanınmasından sonra, Eski Vâlide, Atîk Vâlide, Vâlide-i Atîk adlarıyla anılmaya başlamıştır. bk. Tanman, M. Baha, "Atik Valide Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 4/68. Atik Vâlide Medresesi, Üsküdar Sultânîsi olarak da anılmakta olup, pâye bakımından önce altmışlı, sonra hâmise-i Süleymaniye olarak kabul edilmiştir. Baltacı, dârulhadîsin pâyesinin tespit edilemediğini dile getirmektedir. bk. Cahit Baltacı, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 2/748, 871.

⁴⁹ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 562.

⁵⁰ Aydınlı, "es-Seyyid Hâmid el-Bandırmaî ve Ukûdü'd-dürer fi 'ilm'l-eser Adlı Eseri", 101; Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 457.

⁵¹ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 454.

⁵² Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 457.

⁵³ İbn Himmât'ın Ahmediyye Câmii ve Atîk Vâlide Sultan Dârulhadîsi'ndeki dersleri, aşağıda *İbn Himmât'ın Talebeleri* bölümünde *Bandırmalı Hamid Efendi* başlığında kronolojik olarak zikredilecektir.

larda Dâru's-saltanat'a taşınmıştır. İstanbul'un karşı yakasına taşındıktan sonra, Dâru's-saltanat'taki ilk görevi Ayasofya Kütüphanesi'nin ilk muhaddisi olarak *Sahîhu'l-Buhârî* tahdîsidir.

3.1. Ayasofya Kütüphanesi'nde Muhaddislik Görevi

Ayasofya Kütüphanesi, "kütüphanede öğretim" sistemini düzenli hale getirerek kütüphaneleri eğitim kurumlarına dönüştüren I. Mahmud'un üç büyük kütüphanesinin ilkidir.⁵⁴ I. Mahmud, inşâ ettiği üç büyük kütüphanede ihdâs ettiği muhaddis kadrosu ile hadis rivayetinin ilmî muhitte ivme kazanmasına kuvvetli bir katkı sunduğu gibi, Köprülüler devrinde başlayan rivayet geleneğinin devamlılığını sağlamıştır.⁵⁵ Müsnid bir muhaddis olarak İbn Himmât, I. Mahmud'un eğitim kurumu olarak tesis ettiği Ayasofya Kütüphanesi'nin ilk muhaddisi ve Galata Sarayı Mektebi'nin ilk kütüphane hocasıdır.

İbn Himmât, Ayasofya Kütüphanesi'nde perşembe günleri *Sahîhu'l-Buhârî* tahdîsî ile görevlendirilmiş ve ilk dersini de 24 Muharrem 1153 (21 Nisan 1740) Perşembe günü Sultan I. Mahmud'un hazır bulunduğu açılış merasiminde gerçekleştirmiştir.⁵⁶ Tarihçi Şemdânîzâde Süleyman Efendi, Ayasofya Kütüphanesi'nin açılışında İbn Himmât'ın Buhârî dersini Sultan I. Mahmud'un dinlediğini şu şekilde anlatmaktadır: "*Padişah, Ayasofya'nın Tesbîhçiler kapısında teşrif buyurup, Kitabhâne'de beş saat meksde, Şeyhu'l-kurrâ Yusuf Efendîzâde hazretlerinin Tefsir-i şerîf takrîrini ve muhaddis İbn Himmât'ın⁵⁷ te'vil-i ehâdis eylediğini istimâ ve müceddeden ta'yîn buyurdıkları vâizin nushunu kabul buyurup avdet eyledi.*"⁵⁸

⁵⁴ Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 242, 251.

⁵⁵ I. Mahmud, Patrona (Halil) İsyanı'ndan sonra III. Ahmed'in saltanattan çekilmesi üzerine 1143/1730'da tahta oturmuştur. I. Mahmud; Ayasofya, Fatih ve Galata Sarayı'nda üç büyük kütüphane açmış ve Galata Sarayı'nın açılışından bir buçuk ay sonra 13 Aralık 1754'te vefat etmiştir. bk. Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 5/327-328, 331. Sultan I. Mahmud kütüphanelerde ihdâs ettiği şeyhulkurrâ, muhaddis ve bunlardan başka kadrolar sayesinde kütüphanelerin eğitim - öğretim kurumlarına dönüşmesini sağlamıştır. bk. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 251, 258-260.

⁵⁶ Subhî Mehmed Efendi, *Tarih-i Subhi*, 174.

⁵⁷ *Mür'it-tevârih*'in latin harfleri ile yayımlanan matbu nüshasında İbn Himmât'ın ismi bir zuhul sonucu "İbn Hümâ" şeklinde yazılmıştır. bk. Şemdânîzâde, *Mür'it-tevârih*, 1/96. Ancak eserin yazma nüshasında İbn Himmât olarak kaydedilmiştir. bk. Şemdânîzâde, *Mür'it-tevârih* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, 5144), 383-b.

⁵⁸ Şemdânîzâde, *Mür'it-tevârih*, 1/96. Suphî Mehmed Efendi, İbn Himmât'ın tam kimliğini tasrih etmeden kütüphanedeki muhaddis hakkında şu bilgiyi verir: "*Perşembe günü dahi Sahîh-i Buhârî'den nakl-i Ehâdis-i Nebevî eylemek üzere ulûm-i Arabîyye ve funûn-i edebîyye de bi-misl ü adîl olan Üsküdârî muhaddis Efendi... tayin buyrulduktan sonra...*" bk. Subhî Mehmed Efendi, *Tarih-i Subhi*, 174. Subhî Mehmed Efendi'nin İbn Himmât'tan "Üsküdârî Muhaddis Efendi" şeklinde bahsetmesi dikkat çekmektedir. Zira Şemdânîzâde'nin yukarıdaki tasrihi olmasa "Üsküdârî Muhaddis Efendi" unvanının kime ait olduğunu tespit etmek pek mümkün olmayacaktır. Aşağıda İbn Himmât'ın terfleri ile ilgili kaynaklardaki bilgilerde de zaman zaman Muhaddis Şâmî Efendi veya Kütüphane hocası Muhaddis Mehmed Efendi şeklindeki atıflarda, tarihi karşılaştırmalar sayesinde Muhaddis Mehmed Efendi'nin İbn Himmât olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında İbn Himmât'ın yaşadığı dönemde Muhaddis Efendi unvanı ile meşhur olmasının etkili olduğu söylenebilirse de Osmanlı vakayinüvislerinin dışarıdan gelerek uzun yıllar İstanbul'da ders veren alimleri İstanbul'a aidiyeti ifade eden unvanlar ile zikretmeyi tercih ettiklerini söylemek daha doğru olacaktır.

İbn Himmât, Ayasofya Kütüphanesi'nde muhaddis olarak göreve başlamasından sonra, I. Mahmut'a ithâfen *Tuhfetü'r-râvî fî tahrîci ehâdisi'l-Beydâvî* adlı eserini kaleme almıştır. Recep 1158/Ağustos 1745'te tamamladığı eserinin mukaddimesinde, bu eserini Sultan I. Mahmud tarafından kütüphanede hadis hizmeti ile görevlendirilmesine mebnî kaleme aldığını açık bir şekilde tasrih etmiştir.⁵⁹

Ayasofya Kütüphanesi'nde perşembe günleri *Sahîhu'l-Buhârî* okutan İbn Himmât, derslerinin haftada bir gün ile sınırlı olmasından dolayı diğer günlerde çeşitli câmilerde ders vermiştir. Bunlardan biri, 1165/1751-1752 senesinde Şeyhzâde Câmii yakınlarında hadis ve tefsir dersleridir. Azîz Mahmud Hüdâyî Tekkesi mektebinin müderrislerinden ve İbn Himmât'ın Üsküdar'dan öğrencisi olan Abdullah Hoca el-Üsküdârî, hocasının bu derslerine devam etmiştir.⁶⁰

İbn Himmât, 1167/1753-1754 senesinde Süleymaniye Câmii civarında bulunan Kalender Camii yakınında bir evde oturmuştur. Bu tarihlerde evinde *Şemâil* ve Kâdı İyâd'ın *eş-Şifâ*'sını okutmuştur. Ayrıca evinin yakınındaki Kalender Camii'nde *Sahîh-i Buhârî*, Fatih Sultan Mehmed Câmii'nde *eş-Şifâ*, Ayasofya Câmii'nde de *Tefsîru'l-Beydâvî* dersi vermiştir.⁶¹

3.2. Galata Sarayı ve Saray-ı Hümâyün'daki Görevleri

Muhammed İbn Himmât ed-Dımaşkî, Ayasofya Câmii'ndeki Buhârî tahdîsi ile beraber ilmî muhitte Muhaddis Mehmed Efendi diye tanınmış, ayrıca *Tefsîru'l-Beydâvî*'deki hadislerin tahrîci ile ilgili kaleme aldığı *Tuhfetü'r-râvî fî tahrîci ehâdisi'l-Beydâvî* eserinden sonra, Osmanlı medreselerinin en üst basamağında okunan⁶² tefsir kitabından da otoritesini ortaya koymuştur.

Sultan I. Mahmud, Enderun mektebine öğrenci yetiştiren Galata Sarayı Mektebi'nde 1167/1753-1754 yılında bir kütüphane yaptırmıştır.⁶³ Hadis ve tefsir ilimlerindeki birikimi ile tanınan İbn Himmât ed-Dımaşkî, Sultan I. Mahmud tarafından kütüphane hocası olarak tayin edilmiştir. Dönemin vakayinüvisi Hâkim Efendi, Galata Sarayı Kütüphanesi'nin 2 Muharrem 1168 (19 Ekim 1754)'deki açılış töreninde, kütüphane hocası İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin *Tefsîr-i Beydâvî*'den ders takrîrini şöyle anlatmaktadır: "*Kitâb-hâne Hâcesi Muhaddis Mehmed Efendi (İbn Himmât ed-Dımaşkî) ve üç oda hâceleri ve Şeyhulkurrâsi ve Mufettiş-i Haremeyn*

⁵⁹ İbn Himmât, *Tuhfetü'r-râvî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 462), 1b, 277a.

⁶⁰ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmavî*, 496.

⁶¹ Gedikzâde Abdulkadir b. Halil, *el-Mutribu'l-muribu'l-câmi' li esânidi ehli'l-meşrik ve'l-mağrib*, thk. Muhammed es-Seyyid el-Bersicî (Amman: Dâru'l-Feth, 2014), 75, 194.

⁶² Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/88-89.

⁶³ Galata Sarayı, II. Bayezid tarafından kurulmuş ve Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında da düzenli bir saray mektebi haline getirilmiştir. Galata Sarayı, Enderun Mektebi'ne aday yetiştiren eğitim müesseselerinin en gelişmiş ve en itibarlı olanıdır. Bu mektepte ulemâdan yetenekli hocalar ders vermişler, bunlar terfi edip Enderun'da boşalan hocalıklara geçerek sarayın Birûn ricali arasında yer almışlardır. bk. İpşirli, Mehmet, "Galata Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/322-323. Çeşitli devirlerde birkaç defa açılıp kapanan ve III. Ahmed tarafından yeniden ihyâ edilen Galatasaray Mektebi'nde I. Mahmud, 1167/1753-1754 senesinde bir kütüphane yaptırmıştır. bk. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 259.

ve Mutevellîsi ve Kâtibi ve derse ta'yîn olunan otuz nefer halîffeleri⁶⁴ ve mecmû-i Enderûn gilmânânı derûn-ı Kütüb-hâne'de ve bîrûnunda müctemi' olup, evvelâ vakf-ı hümâyûn buyurulan Mushaf-ı şerîf'den Fâtiha-i şerîfe ile Sûre-i Bakara'dan bir aşr-ı Kur'ân-ı azîmü's-şân tilâveti ile ibtidâ, ba'dehû Kütüb-hâne-i celîle Hâcesi Efendi Tefsir-i Beyzâvî'den Fâtihatü'l-kitâb'dan bed' ile tadrîs ve ders hitâmında sâhibu'l-hayrât ve'l-hasenât şevketlü, mehâbetlü, kerâmetlü Pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerine 'azim du'alar olunup..."⁶⁵

İbn Himmât'ın Galata Sarayı'na kütüphane hocası olarak tayininden bir buçuk ay kadar sonra, inşâ ettiği kütüphanelerde ihdâs ettiği muhaddis ve Buhârîhân kadrolarıyla hadis rivayetine önemli katkı sunan Sultan I. Mahmud vefat etmiştir.⁶⁶ Öte yandan İbn Himmât'ın Galata Sarayı hocalığına tayini, Yeni Saray'da Hazine hocalığı kadrosuna terfisinin önünü açmıştır. Zira I. Mahmud, "Yeni Sarayda mahlûl olan koğuş hâceliğine Galata Sarayı kütüphâne hâceliğini mahreç-i itibar" sayarak, Sarayı Hümâyûn muallimliğine yeni bir tarik tertibini tanzim etmiştir.⁶⁷ Bu yeni düzenleme gereği İbn Himmât ed-Dımaşkî, Sultan III. Mustafa (ss. 1757-1774) döneminde 23 Receb 1173 (11 Mart 1760) senesinde saray hocalığına terfî etmiştir.⁶⁸ Osmanlı vakayinüvisi Hâkim Efendi, İbn Himmât'ın Sarayı Hümâyûn hocalığına tayini hakkında şu bilgiyi vermiştir: "Müderrişin-i kirâmdan Serây-ı Cedîd-i âmire'de muvazzaf sebk-âmûz-ı tadrîs olan Hamîdî Efendi bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn Üsküdar Mevlevîyyeti ile ru'ûs-ı âmâline kalem-i inâyet keşîde kılındı. Anların Serây-ı âmire'de hâceliği hasbe't-tarîk âhara tevcîh buyurulmak kâ'ide-i mukarrere olduğuna binâ'en cümleden elyak u ehakk ve ulûm-ı aklıyye ve nakliyyede tahkîk u tedkîk ile muhakkık ve Muhaddis Mehmed Şâmî Efendi'ye tevcîh buyuruldu."⁶⁹

Sultan III. Mustafa, padişahların mutad olarak dinledikleri tefsir derslerinden farklı olarak, Ramazan günleri sarayda mün'akit ilmî mecliste mukarrir ve muhatablar tarafından *Kâdı Beydâvî Tefsiri*'nin münâzaralı tarzda tadrîs olunduğu "Huzur Derslerini" ihdâs etmiştir.⁷⁰ Huzur Dersleri namı ile hilâfetin kaldırılışına

⁶⁴ Saraydaki halife tabiri, akranlarından daha ileri kitap okuyan ve hariçten gelen müderrişlerden aldıkları dersleri odalardaki beşer onar kişiye okutan hoca anlamında kullanılmaktadır. bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 298-299. Öte yandan Galata Sarayı öğrencilerinden Yeni Saraya (Topkapı Sarayına) tayin bekleyenler, mezun oldukları mektepte halîfe (hoca) olarak ders vermişlerdir. I. Mahmud döneminde Galata Sarayı Mektebi'nin 500 civarında öğrencisi bulunmaktadır. bk. İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi* (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1953), 107, 111.

⁶⁵ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Târîhi*, 1/166. bk. Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr* (İstanbul: 1209), 1/39.

⁶⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts.), 5/328.

⁶⁷ Tayyâr zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi; Târîh-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 1/258.

⁶⁸ Kemal Beydilli, "Mustafa III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/280.

⁶⁹ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Târîhi*, 2: 919-920. Ata'nın Yeni Saray'da koğuş hâceliği diye tabir ettiği hocalık makamını Ebü'l-Ulâ Mardin Hazine-i hümâyûn hocalığı olarak tasrih etmiştir. bk. Ebü'l-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, haz. İsmet Sungurbey (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966), 2-3/853.

⁷⁰ Ebü'l-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951), 1/13. bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 215-

kadar devam eden tefsir dersleri, 1172/1758-1759 senesinde isdâr olunan bir irâde ile resmîleştirilmiştir.⁷¹ İbn Himmât ed-Dımaşkî, bu yılın Ramazan ayının 26'sında Topkapı Sarayı'nın Revan Odası'nda Sultan III. Mustafa'nın huzurunda icrâ edilen dördüncü mecliste mukarrir olarak tefsir dersi vermiştir. İbn Himmât, ders takririnden sonra devrin önde gelen yedi aliminden oluşan muhatapların suallerini ve itirazlarını cevaplamıştır. İbn Himmât'ın iştirâk ettiği ikinci Huzur dersi, Sarık Odası'nda icrâ edilen ve 1173/1760 senesinde Ramazan'ın üçüncü günündeki ilk meclistir. Beş alimin bulunduğu bu mecliste İbn Himmât, baş muhatap olarak ders mukarririne sual ve itirazlarını yöneltmiştir.⁷²

Ebü'l-Ulâ Mardin, İbn Himmât'ın 1173/1760 senesinde katıldığı Huzur dersinde Hareket-i Altmışlı Müderrisi olduğunu kaydetmiştir.⁷³ İbn Himmât'ın medrese silkine giriş tarihi hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Ancak bilâhare medrese silkine dahil olan İbn Himmât'ın, on iki basamaklı medrese hiyerarşisinin sekizinci basamağındaki Hareket-i Altmışlı derecesine ulaştığını söylememiz mümkündür.⁷⁴

İbn Himmât ed-Dımaşkî, Saray-ı Hümâyün hocalığına başlamasından yaklaşık iki yıl sonra İstanbul'da vefat etmiştir.⁷⁵ Hâkim Efendi, Dâmâdzâde Feyzullah Efendi'nin 1175 senesinin Cemâziyelevvel ayının sonunda (Aralık 1761) vefat ettiğini belirttikten sonra, aynı günlerde İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin vefatını şöyle anlatmıştır: “*Ve bu esnada hafaza-i hadîsden câmi'ü'l-menkûl ve'l-ma'kul Müderris-i Sahîh-i Buhârî Muhaddis Hammâd Efendi zâmile-bend-i bihişt-i 'ulyâ olup, onların tadrîs-i Buhârî hizmetleri fühûl-i 'ulemâdan her tarafı zîver-i fazl ü kemâl ile ârâste, sâhib-i Siyer-i manzûme eş-Şeyh İbrâhîm el-Halebî cenâblarına tefviz ü 'inâyet buyuruldu.*”

4. İbn Himmât'ın İstanbul'daki Talebeleri

18. asırda hadis rivayeti ile meşhur olup İstanbul'un müsnidi ve muhaddisi olarak tanınan İbn Himmât ed-Dımaşkî birçok talebeye ders vermiş, ayrıca hem talebelerine hem de zaman zaman devrin önde gelen alimlerine hadis icâzetleri vermiştir. Burada öncelikle talebeleri hakkında bilgi verilip, daha sonra da İbn Himmât'ın Gedikzâde Abdulkadir Efendi ve Kâtibzâde İsmail Efendi tarihiyle 20.

→

217.

⁷¹ Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/62.

⁷² Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/1, 2, 853. Sultan Üçüncü Mustafa'nın cülusundan sonra, Ramazan ve diğer aylarda padişahın arzu ettiği günlerde birçok tefsir dersi takrir olunmuş ve padişah bu dersleri dinlemiştir. Dönemin sır kâtabi tarafından tefsir hocaları arasında Muhaddis Efendi isimli bir hocanın on kadar ders verdiği kaydedilmiştir. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/14-16. Muhaddis Efendi'nin tam kimliği tasrih edilmemiştir. Ancak söz konusu dönemde İbn Himmât'ın Muhaddis Efendi unvanı ile meşhur olması, Huzur derslerinden başka sultanın huzurunda tefsir dersi veren Muhaddis Efendi'nin İbn Himmât olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

⁷³ Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/26.

⁷⁴ Medreselerin mertebeleri için bk. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/74.

⁷⁵ Kettânî, İbn Himmât'ın Mısır'da vefat ettiğini belirtmektedir. bk. Abdulhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşyehât ve'l-müselsalât*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1402/1982), 2/930. Ancak Hâkim Efendi'nin yukarıdaki tasrihi bu bilginin doğru olmadığını göstermektedir.

asra kadar intikal eden icâzet silsileleri tanıtılacaktır.

4.1. Bandırmalı Hamid Efendi

İbn Himmât'ın İstanbul'daki en önde gelen talebesi Bandırmalı Hamid Efendi'dir. Hamid Efendi, İbn Himmât'tan on yıl ders almış ve hocası uhdesinde bulunan bütün merviyâtından ona rivayet izni vermiştir. Öte yandan İbn Himmât'ın on beş farklı alimden aldığı icâzetleri istinsah etmiş,⁷⁶ bu arada onun icâzetlerinin tamamını *Câmiu rivâyâti'l-fehâris* adlı eserinde de nakletmiştir. Hamid Efendi'nin eseri, İbn Himmât'ın biyografisi ve rivayet birikimine dair bugün elimizdeki kaynakların ilk sırasında gelmektedir.

Celvetî meşâyihından Yusuf Nizâmeddin Efendi'nin oğlu olan Bandırmalı Hamid Efendi, 17 Receb 1111 (8 Ocak 1700)'de Üsküdar'da doğmuştur. Babası ve yine bir Celvetî şeyhi olan dedesi Morali Hamid Efendi'den Kur'an-ı Kerim ve sarfa giriş metinlerini okuyarak ilim tahsiline başlamış ve İbn Himmât ile tanışmadan önce on dokuz Osmanlı aliminden Arap dili, fıkıh, kelâm ve mantık, matematik ve astronomi ilimlerinden ders almıştır. 1138/1725-1726 yılında Şamlı müsnid muhaddis İbn Himmât ed-Dımaşkî ile tanışmış, Ahmediyye Câmii ve Vâlîde Sultan Dârulhadîsi'nde onun derslerini dinlemiştir. Ayrıca İbn Himmât'tan bazen bir grupla beraber bazen de yalnız başına hadis başta olmak üzere fıkıh, kelâm, mantık ve Arap dilinden birçok kitap okumuştur. Hamid Efendi'nin İbn Himmât'ın yanında hadis ve diğer ilimlerden okuduğu kitapların listesi şu şekildedir:

Tablo 1. Hamid Efendi'nin Ahmediyye Câmii ve Vâlîde-i Atik Dârulhadîsi'nde İbn Himmât'ın Yanında Okuduğu Kitapların Listesi

Okuma Tarihi	Kitap Konusu	Okunan Kitap ve Müellifinin İsmi
H. 1138-1140	Fıkıh	<i>el-Muhtasar</i> (Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî)
H. 1139-1140	Kelam	<i>Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye</i> (Teftezânî), Hayâlî haşiyesi ile beraber
H. 1139	Mantık	<i>el-Kavlu'l-Ahmed</i>
H. 1139-1140	Kelam	<i>Şerhu'l-Akâidi'l-Adûdiyye</i> (Devvânî), Halhâlî ve Karabâğî haşiyeleri ile beraber
H. 1139-1140	Hadis	<i>Meşâriku'l-Envâr</i> (Sağânî)
H. 1140	Fıkıh	<i>el-Mültekâ</i> (İbrahim el-Halebî), bazı bölümleri
H. 1140	Arûz	<i>el-Kâfi fi'l-Arûd ve'l-Kavâfi</i>
H. 1140	Arûz	<i>Risâletü'l-Endülüsiyye</i> (İbn Ceşş)
H. 1141	Hadis	<i>Sahîh-i Buhârî</i> (dörtte biri)
H. 1143	Arûz	<i>el-Endülüsiyye</i> (İbn Ceşş)
H. 1143	Arûz	<i>er-Râmize</i> (Hazrecî), Zekeriyyâ el-Ensârî ve Demâmîni'nin şerhle-

⁷⁶ Hamid Efendi'nin icâzetlerinden oluşan mecmua için bk. *İcâzetnâme* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye Kütüphanesi, Mecâmî' Talat Bey, 933)

Okuma Tarihi	Kitap Konusu	Okunan Kitap ve Müellifinin İsmi
		ri ile beraber
H. 1143	Hadis Usûlü	<i>Hulâsatu'n-Nuhbe</i> (İbn Himmât)
H. 1143	Hadis Usûlü	<i>Nüzhetü'n-nazar</i> (İbn Hacer)
H. 1143	Belâğat	<i>Muhtasaru'l-Meânî</i> (Teftezânî)
H. 1143	Arûz	<i>el-Eârîd</i> , <i>el-Mutavvel</i> ve <i>el-Atvâl</i> ' dan izahlar ile beraber
H. 1144	Hadis Usûlü	<i>Elfiyyetü'l-İrâkî</i> , İrâkî, Zekerıyyâ el-Ensârî ve Sehâvî'nin şerhlerinden izahlarla beraber
H. 1144	Nahiv	<i>Âcurrûmiyye</i> (İbn Âcurrûm)
H. 1144	Fıkıh	<i>Şunyetü'l-Mütemelli</i> (İbrahim Halebî)
H. 1145	Fıkıh Usûlü	<i>Menârü'l-Envâr</i> (Ebu'l-Berekât en-Neseffî) ⁷⁷
H. 1145	Kelam	<i>Cevheretü't-tevhîd</i> (İbrahim Lekânî), <i>Hidâyetü'l-mürîd</i> ve Abdusselam el-Lekânî'nin <i>İthâfu'l-mürîd</i> şerhleri ile beraber
H. 1145	Felsefe	<i>Şerhu Hidâyeti'l-Hikme</i> (Kâdî Mîr), Muslihuddin Lârî'nin haşiyesi ile beraber
H. 1145	Hadis	<i>Sahîh-i Buhârî</i> (üçte biri)
H. 1140	Tefsir	<i>Tefsîru'l-Beydâvî</i> , başından bir bölüm
H. 1145	Hadis Usûlü	<i>Nüzhetü'n-nazar</i> (İbn Hacer)
H. 1145	Fıkıh	<i>el-Kenz</i> (Neseffî) başından bir bölüm
H. 1145	Fıkıh	<i>Ramzu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik</i> (Aynî), başından bir bölüm
H. 1145	Nahiv	<i>Elfiyyetü İbn Mâlik</i> (üçte biri)
H. 1145	Mantık	<i>Süllemü'l-mürevnak</i> , Zekerıyyâ el-Ensârî'nin Şerhi ile beraber
H. 1145	Vad'	<i>Şerhu'l-Adûdiyye</i> (Ali Kuşçu) ⁷⁸
H. 1145	Hadis	<i>el-Câmiu's-sağîr</i> (Suyûtî), başından bir bölüm
H. 1145	Astronomi	<i>Rub'ul-mukantarât</i> (Hattâb)
H. 1145	Hadis	<i>Sünen-i Dârimî</i> (başından bir bölüm)

⁷⁷ İbn Himmât, *Menârü'l-envâr* derslerinde İbn Nuceym, İbn Melek ve İbnü'l-Aynî'nin şerhlerinden açıklamalarda bulunmuştur. Ebu'l-Berekât en-Neseffî'nin (ö. 710/1310) Hanefî fıkıh usulüne dair *Menârü'l-envâr* adlı eseri, Pezdevî'nin *Kenzü'l-vusûl* adlı usûl kitabından ihtisar edilmiş olup, bütün fıkıh usûlü konularını özet halinde veren bir metindir. Medreselerde asırlar boyu okutulmuş ve üzerinde birçok şerh ve haşiyeler yazılmıştır. bk. Ferhat Koca, "Menârü'l-envâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/118; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, nşr. Şerafeddin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), 2/1823.

⁷⁸ İbn Himmât, *Şerhu'l-Adudiyye*'yi İsmâuddin el-İsferâyînî, Molla Câmi ve diğer haşiyeleri ile beraber izah etmiştir. *Şerhu'l-Adudiyye*, Ali Kuşçu'nun Aduddin Abdurrahman b. Ahmed el-İcî'nin vad' ilmine dair risâlesi üzerine kaleme aldığı bir şerh çalışmadır. Diğer şerhleri için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/898.

Okuma Tarihi	Kitap Konusu	Okunan Kitap ve Müellifinin İsmi
H. 1146	Ezkâr	<i>Kasîdetü'l-Münferice</i> (İbnü'n-Nahvî)
H. 1146	Ezkâr	<i>Hizbu'l-Bahr</i> (Ebu'l-Hasen eş-Şâzelî)
H. 1146	Ezkâr	<i>Hizbu'l-Feth</i> (Nevevî)
H. 1146	Ezkâr	<i>Delâilu'l-Hayrât</i> (Muhammed el-Cezûlî)

Hamid Efendi, yukarıdaki isimleri zikredilen kitapların birçoğunun tamamını, bazılarının da bir kısmını İbn Himmât'a okuyarak icâzet almıştır.⁷⁹ Ayrıca hocasının rivayet hakkına sahip olduğu beş sebet ve fehrese kitabını istinsah ederek bir ciltte toplamış ve İbn Himmât 1148/1736'da bu mecmuada bulunan merviyâtının tamamından ona icâzet vermiştir.⁸⁰ Hamid Efendi, 1165/1752'de kaleme aldığı *Câmiu rivâyâti'l-fehâris ve lâmiu icâzâti ehli'l-fevâris* adlı sebet ve meşyeha türündeki eserinde, İbn Himmât ve diğer hocalarından rivayet hakkını elde ettiği hadis, tefsir, fıkıh, kelâm, Arap dili ve mantık ilimlerindeki kitapların musanniflerine ulaşan isnadlarını tanıtmıştır.

Câmiu rivâyâti'l-fehâris, Osmanlı ilmî muhitindeki yaygın telif türlerinden farklı olarak, isnad ilimlerinin devamlılığı mahiyetindeki sebet ve fehrese niteliğinde kaleme alınan nâdir bir eserdir. Hamid Efendi, *Câmiu rivâyâti'l-fehâris*'i Şam, Mısır ve Hicâz ulemâsı arasında mütedâvel isnadları İstanbul'a taşıyan hocası İbn Himmât ed-Dımaşkî'den elde ettiği rivayet birikimi ile beraber kaleme almıştır.⁸¹ 18. yüzyılda Arap coğrafyasından gelen İbn Himmât gibi müsnid muhaddislerin ilmî faaliyetleri sayesinde, İstanbul'da müsnid hadis alimlerinin yetişmeye başladığını söylemek mümkündür.

4.2. Abdullah Hoca el-Üsküdârî

Abdullah Hoca el-Üsküdârî, Azîz Mahmud Hüdâî Zâviyesi'ndeki medresede sarf, nahiv ve fıkıh dersi veren müderrislerdendir. İbn Himmât'tan önce sırasıyla Hısmzâde es-Seyyid Ahmed, Muhammed el-Medhî, eş-Şeyh Ömer el-Celvetî ve Yakub Afvî el-Celvetî'den çeşitli ilimleri okumuştur.⁸²

Abdullah Hoca el-Üsküdârî, İbn Himmât'ın Vâlîde Sultan Dârulhadîsi'deki *Sahîhu'l-Buhârî*, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* ve *Beydâvî Tefsîri*'nden derslerini dinlemiştir. Ayrıca Üsküdar'da İbn Himmât'a *Mesâbihu's-sünne*'yi kırâat yolu üzere okumuştur. Abdullah Hoca, hocasının Dâru's-saltanat'a taşınmasından sonra 1165/1751-1752 senesinde Şeyhzâde Câmiî yakınlarındaki tefsir ve hadis derslerini dinlemek için

⁷⁹ Hamid Efendi, yukarıda isimleri zikredilen hadis kitaplarından başka hocasından müselsel olarak rivayet edilen ve müstakil senedleri bulunan birçok hadis rivayet iznini almıştır. Hatta İbn Himmât başta olmak üzere hocalarından rivayet izni aldığı müselsel hadisler ve bunların silsilelerini tanıtan *Tanînu'l-mücelcelât bi tebyîni'l-müselselât* adıyla müstakil bir eser kaleme almıştır.

⁸⁰ Hamid Efendi'nin hocasına takdim ettiği mecmuada bulunan sebet kitapları için bk. Kadir Ayaz, "Bandırmalı Küçük Hamid Efendi'nin Hadis İcâzetleri ve Câmiu Rivâyâti'l-Fehâris ve Lâmiu İcâzâti Ehli'l-Fevâris Adlı Eserindeki Rivayet Birikimi", *Osmanlı'da İlm-i Hadis: Âlimler, Eserler ve Meseleler*, ed. Zekeriya Güler vd. (İstanbul: İsar Yayınları, 2020), 409-411.

⁸¹ Ayaz, "Bandırmalı Küçük Hamid Efendi'nin Hadis İcâzetleri", 389.

⁸² Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmavî*, 495-496.

İstanbul'un karşı yakasına gidip gelmeye devam etmiştir.⁸³ Abdullah Hoca'nın İbn Himmât'tan ders aldığı tarihleri karşılaştırınca, yirmi yıl gibi uzun bir süre İbn Himmât ile irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür.

4.3. Muhammed ez-Zeytûnî

Muhammed ez-Zeytûnî, İbn Himmât'ın 1141/1728-1729 ile 1145/1732 senesindeki *Sahîhu'l-Buhârî*⁸⁴ ve 1139-1140 (1726-1727)'daki *Meşârıku'l-envâr* derslerinde hadisleri okumuştur. Diğer taraftan h. 1140 yılındaki fıkıh derslerinde *Multekâ'yı*, yine h. 1145'teki Vad' derslerinde Ali Kuşçu'nun *Şerhu'l-Adudiyye* eserini Muhammed ez-Zeytûnî okumuştur.⁸⁵

4.4. Hafız Ahmed el-Mukrî

Hâfız Ahmed el-Mukrî, İbn Himmât'ın 1145/1732'de Vâlide Sultan Dârulhadîsî'nde Buhârî derslerindeki hadislerin bir kısmını,⁸⁶ yine aynı tarihte Bakara suresi 75. ayetine kadar devam eden tefsir derslerinde Kâdı Beydâvî'yi okuyan talebesidir.⁸⁷

4.5. Ömer et-Tokâdî

Ömer et-Tokâdî, Minkârî Medresesi'nde ilim tahsil eden talebelere olup, genç yaşta vefat etmiştir.⁸⁸ İbn Himmât'ın 1444/1731-1732 yılındaki hadis usûlü derslerinde, Irâkî'nin *Elfıyyetü'l-hadis* manzûmesini okuyan talebesidir. Ayrıca Arûz ilmi ile ilgili derslerde *el-Endelûsiyye* adlı manzûmeyi okumuştur.⁸⁹

4.6. Seyyid Muhammed Ereğli

Seyyid Muhammed Ereğli, İbn Himmât'ın 1139-1140/1727'de altı ay devam eden kelim derslerinde Devvânî'nin *Şerhu'l-Akâidi'l-Adûdiyye* adlı eserini okuyan talebesidir.⁹⁰

Diğer taraftan İbn Himmât'ın 1145/1732-1733 senesinde Vad' ilmine dair Ali Kuşçu'nun *Şerhu'l-Adudiyye* derslerini, meşhur Osmanlı alimlerinden Şeyh Davud-i Karsî ile beraber Şeyh Mehmed Akseki ve Seyyid Abdukbâkî adlı talebeler dinlemişlerdir.⁹¹

İbn Himmât, Ayasofya Kütüphanesi'nde muhaddis, Galatasaray Mektebi'nde kütüphane hocası ve Saray-ı Hümâyûn'da hazine hocalığı yaptığı dönemlerde birçok talebeye ders vermiştir. Osman b. Ahmed Paşa (ö. 1196/1781-1782), İbn

⁸³ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 303, 496.

⁸⁴ Abdullah Aydınlı, "es-Seyyid Hâmid el-Bandırmaî ve Ukûdü'd-dürer fi 'ilm'l-eser Adlı Eseri", 101.

⁸⁵ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 451, 453, 458-459.

⁸⁶ Aydınlı, "es-Seyyid Hâmid el-Bandırmaî ve Ukûdü'd-dürer fi 'ilm'l-eser Adlı Eseri", 101.

⁸⁷ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 457.

⁸⁸ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 474.

⁸⁹ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 453, 455.

⁹⁰ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 451.

⁹¹ Hamid Efendi, *Sebetü'l-Bandırmaî*, 459.

Himmât'ın Enderun Mektebi'nde ders verdiği sırada kendisinden ders alan öğrencilerindedir.⁹²

5. İbn Himmât'ın Hadis İcâzetleri ve 20. Asra İntikal Eden Silsileleri

İbn Himmât'ın hadis icâzetlerinin ilk sırasında, yukarıda kendisi hakkında bilgi verilen Bandırmalı Hamid Efendi'ye verdiği rivayet izinleri gelmektedir. İbn Himmât'ın isnadlı hadis rivayetinde müsnid derecesine ulaştığı Bandırmalı Hamid Efendi, *Câmiu rivâyâtî'l-fehâris*'te Şemseddin el-Bâbilî, İbrahim el-Gürânî, Abdullah b. Sâlim el-Basrî, Ahmed en-Nahlî ve İbn Akîle'nin sebetlerini toplamıştır. Ancak İstanbul'da isnadlı rivayet usûlü yaygın olmadığı için Hamid Efendi'nin icâzetlerini ihtivâ eden eserinin rivayet izni günümüze ulaşmamıştır.

Diğer taraftan Üsküdar'a geldiği ilk yıllardan itibaren hadis rivayeti ile tanıyan İbn Himmât, ulemânın teveccühüne mazhar olmuştur. Bazı alimler hadis icâzeti almak için onun meclisine gelerek rivayet izni istemişlerdir. Bunlardan biri, meşhur vâiz Ahmed er-Rûmî'nin torunlarından Şeyh Ahmed b. Mustafa Efendi'dir. Şeyh Ahmed Efendi, 1140/1727'de talebeleri ile ders yapan İbn Himmât'ın meclisine gelerek, müselsel bi'l-evveliyye hadisinden icâzet istemiş, o da müselsel hadisi senedi ile beraber zikrederek rivayet izni vermiştir.⁹³

İbn Himmât, Dâru's-saltanat'ta ikâmet etmeye başladığı 1150/1737-1738'li yıllarda "Muhaddis Efendi" diye meşhur olmuş ve vefatına kadar devrin önde gelen alim ve müderrislerine hadis icâzetleri vermiştir. Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi, ondan *el-Erbaûne'n-Nevevî*'yi okuyarak rivayet izni almıştır.⁹⁴ Diğer taraftan İbn Himmât, 1167/1754'te müderris Mehmed b. Ahmed el-Gümülcinevî'ye kütüb-i sitte başta olmak üzere icâzetten ve semâ olarak rivayet hakkına sahip olduğu bütün merviyatından⁹⁵, yine uzun süre Medine'de ikamet eden Trabzonî Mehmed Efendi'ye (ö. 1200/1786) de 1170/1757 senesinde Abdullah b. Sâlim el-Basrî'nin *el-İmdâd fî ma'rifeti uluvvî'l-isnad adlı* sebetinin icâzetini vermiştir.⁹⁶ İbn Himmât'tan hadis icâzeti alan alimlerden biri de, Süleymaniye ve Fatih Câmii'nde

⁹² Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 3/164. Murâdî, İbn Himmât'ın Enderûn Mektebi'ndeki müderrisliği döneminde Sultan III. Ahmed'in hocalığını yaptığını belirtmektedir. Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/47. Ancak, bu bilgi tarihi verilere uygun değildir. Zira III. Ahmed 1143/1730 senesinde tahttan indirilmiş ve oğulları Mustafa ve Abdulhamid ile beraber padişahlara mahsus daireye gönderilmiş ve altı yıl sonra 1149/1736'da vefat etmiştir. bk. Münir Aktepe, "Ahmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/37. Dolayısıyla hicrî 1150 civarında Dâru's-saltanat'a taşınan ve 1168/1754'te Galata Sarayı Mektebi'nin kütüphane hocalığına tayin edilen İbn Himmât'ın III. Ahmed'e ders verdiğini söylemek tarihi vakia olarak pek mümkün değildir.

⁹³ Hamid Efendi, *Sebetül-Bandırmavî*, 460-461.

⁹⁴ bk. Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/47.

⁹⁵ *İcâzetnâme* (Çorum: Çorum Hasan Paşa, 610/2), 12b-16a. Gümülcineli müderris Mehmed b. Ahmed hakkında kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Ancak *Sicilli Osmânî'de* tespit edilen Gümülcineli Mehmed Efendi ile aynı şahıs olması kuvvetle muhtemeldir. Mehmed Süreyya'nın verdiği bilgiye göre; Mehmed Efendi önce müderris, sonra Mısır mollası ve 1195/1781'de de Mekke kadısı olmuş, daha sonra da sırasıyla İstanbul ve Anadolu pâyesini almıştır. 1203/1789'de vefat etmiştir. bk. Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, haz. Nuri Akbayar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/977.

⁹⁶ *İcâzetnâme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071), 97a-98a.

vaiz ve ders-i âm olarak ders veren Mantikî Yusuf b. Osman el-İskilîbî'dir (ö. 1199/1785).⁹⁷ Mantikî Yusuf Efendi, Kur'an-ı Kerîm'in son on altı suresini tefsir ettiği *el-Mevhibetü'l-ilâhiyye* adlı eserinde; "muhaddislerin emiri" ve "şeyhim ve üstazlarının en üstünü" diyerek sitayişle andığı hocası İbn Himmât'tan rivayet ettiği kütüb-i sitte'nin silsilesini zikretmiştir.⁹⁸

İbn Himmât, İstanbul'da devrin önde gelen alimlerine ve müderrislerine birçok icâzet vermekle beraber, ilmî muhitte onun icâzetlerinin bir silsilesi teşekkül etmemiştir. İbn Himmât'ın icâzetlerinin 20. asra kadar ulaşması; Şam, Hicâz ve Yemen'e intikal edip burada intişâr eden isnad silsileleri ile gerçekleşmiştir. İbn Himmât'ın icâzetlerini Amasyalı Kâtibzâde İsmail Efendi Şam'a, İstanbul'a iki defa gelen Gedikzâde Abdulkadir Efendi de Şam, Hicâz ve Yemen'e taşımış ve bu bölgelerde yayılan silsileler 20. asra kadar intikal etmiştir.

5.1. Kâtibzâde İsmail Efendi (1201/1786-1787)

İbn Himmât'ın rivayet izinlerinin 20. asra intikal etmesini sağlayan talebelere birisi, Kâtibzâde İsmail Efendi'dir. İsmail Efendi kendi yazdığı icâzet belgelerinde tam ismini "Kâtibzâde Hâfız İsmail b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Amasyavî" olarak kaydetmiştir.⁹⁹ İsmail Efendi, 1130/1717-1718 senesinde Amasya'da doğmuştur. İsmail Efendi'nin başına özellikle "hafız" kaydını kullanmasından ilköğrenimi sırasında Kur'an-ı Kerîm-i ezberlediğini söylemek mümkündür.¹⁰⁰ Bilahare İstanbul'a gelen İsmail Efendi, burada çeşitli hocalardan ders almıştır.¹⁰¹

Kâtibzâde, ders aldığı hocalarının ilk sırasında İbn Himmât ed-Dımaşkî'yi zikretmekte ve onun hakkında: "*hocalarımın en büyüğü, şeyhim ve senedim eş-Şeyh Muhammed b. Hasan b. Himmât*" ifadelerini kullanmaktadır.¹⁰² İbn Himmât, *el-İs'âd fîmâ li'l-Kütübî's-Sitteti mine'l-isnâd* adlı sebetinde yer alan rivayet kitapları başta olmak üzere, Abdullah b. Sâlim el-Basrî'nin sebeti ile beraber, uhdesinde bulunan rivayet kitaplarının tamamından Kâtibzâde İsmail Efendi'ye icâzet vermiştir.¹⁰³

Ayrıca Kâtibzâde İsmail Efendi, hocası İbn Himmât vasıtasıyla Abdullah b. Sâlim el-Basrî'nin kızıdan torunu Ömer b. Ahmed b. Akîl es-Sekkâf Ba'luvî (ö. 1174/1760-1761) ile tanışmış ve Mekke'de bir süre onun yanında kalmıştır. Ömer el-Baluvî ve Kâtibzâde, Abdullah b. Sâlim el-Basrî'nin *el-İmdâd* adlı sebetinin asıl

⁹⁷ bk. İhsan Kahveci, "el-Mevhibetü'l-ilâhiyye ve'l-atıyyetü'l-sübhâhiyye Adlı Eseri Çerçevesinde İskipli Yusuf Efendi'nin Tefsir Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 1-23.

⁹⁸ Yusuf b. Osman el-Mantikî, *el-Mevhibetü'l-ilâhiyye ve'l-atıyyetü's-Sübhâniyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağîb Paşa, 198), 4a-6b.

⁹⁹ İbn Âbidîn, *Sebetü İbn Âbidîn el-müsemmâ Ukûdü'l-leâli fi'l-esânîdi'l-avâlî*, thk. Muhammed İbn İbrahim el-Hüseyn (Dımaşk: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 1431/2010), 146. Âkifzâde, Kâtibzâde İsmail Efendi'yi, kendisinin pek kullanmadığı "ez-Zeytûnî" nisbeti ile tanıtmıştır. bk. Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'* (Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, 2527) 100b.

¹⁰⁰ İbn Âbidîn, *Ukûdu'l-leâli*, 145.

¹⁰¹ Abdurrezâk Baytar, *Hıyyetü'l-Beşer fi târihi'l-karnî's-sâlişe aşar*, thk. Muhammed Behçet el-Baytâr (Dımaşk: Dâru'l-Beyyine, 1433/2012), 1/358.

¹⁰² İbn Âbidîn, *Ukûdu'l-leâli*, 146.

¹⁰³ İbn Himmât, *el-İs'âd li'l-kütübî's-sitteti mine'l-isnâd* (Câmiatu Muhammed b. Suûd el-İslâmî, 4283), 45b; İbn Âbidîn, *Ukûdu'l-leâli*, 146.

nüşhası ile yeni bir nüshayı mukabele yapmışlardır. Ömer el-Ba'luvî, mukabele yapılan Basrî'nin sebeti için İbn Himmât'a icâzet yazmış ve bu nüshayı İstanbul'a ulaştırması için Kâtibzâde'ye vermiştir.¹⁰⁴ Kâtibzâde İsmail Efendi, hocası İbn Himmât'ın delâleti ile bir süre yanında bulunduğu Ömer el-Ba'luvî'den icâzet almıştır.¹⁰⁵

Mevlevî derecesindeki büyük şehirlerde kadılık yapan Kâtibzâde İsmail Efendi¹⁰⁶, 1198/1783-1784 yılında Dımaşk kadılığına atanmıştır.¹⁰⁷ Dımaşk'ta üç yıl kadılık yapmış ve görev yaptığı dönemde Dımaşklı alimlere İbn Himmât'ın silsilesi ile rivayet izni vermiştir. Onun icâzet verdiği ve İbn Himmât'ın silsilesinin kuvvetle devamını sağlayan alimlerden biri, Muhammed Şâkir el-Akkâd'dır (ö. 1222/1807).

Muhammed Şâkir el-Akkâd, Hanefî fakihlerinin önde gelenlerinden İbn Âbidîn diye tanınan Muhammed Emin b. Ömer'in (ö. 1252/1836) hocasıdır. İbn Âbidîn, hocasının otuz farklı alimden aldığı icâzetleri ve bunların silsilelerini *Ukûdu'l-leâli fi'l-esânîdi'l-avâlî* adlı eserde toplamıştır. Bunlar arasında, Kâtibzâde İsmail Efendi'nin Muhammed Şâkir el-Akkâd'a 1198/1783-1784 yılları yazdığı icâzet de bulunmaktadır.¹⁰⁸ İbn Himmât'ın icâzet silsileleri, Kâtibzâde'den Muhammed Şâkir Akkâd'a, ondan talebelerine intikâl ederek bölgedeki alimler arasında yayılmıştır.

Ayrıca İbn Himmât'ın hadis icâzetleri, İbn Âbidîn'den icâzet alan Ervâdî yoluyla bir asır geçmeden tekrar İstanbul'a intikal etmiştir. 1845-1848 seneleri arasında iki defa İstanbul'a gelerek Ayasofya Camii'nde iki yıl hadis dersi veren Ahmed İbn Süleyman el-Ervâdî (ö.1275/1858), Gümüşhânevî (ö. 1311/1893) ve Hasan el-Kastamonî'ye (ö. 1329/1911) İbn Himmât'ın icâzetlerini de ihtivâ eden İbn Âbidîn'in sebetinin rivayet iznini vermiştir.¹⁰⁹ Bu icâzetle beraber İbn Himmât'ın sebeti, 19. asrın ikinci yarısında İstanbul'da yayılma imkânı bulmuştur. İbn Himmât'ın İstanbul'dan Şam'a, oradan da tekrar İstanbul'a intikal eden silsilesi şu şekildedir: *İbn Himmât > Kâtibzâde > Muhammed Şâkir el-Akkâd > İbn Âbidîn (Muhammed Emin b. Ömer) > Ahmed b. Süleyman Ervâdî > Gümüşhanevî ve Hasan el-Kastamonî > Kevserî (ö. 1952)*.¹¹⁰

İbn Himmât'ın merviyatından 20. yüzyıla kadar Şam bölgesinde devam

¹⁰⁴ Abdullah b. Sâlim el-Basrî, *el-İmdâd fi ma'rifeti uluvvi'l-isnâd*, thk. el-Arabî ed-Dâiz el-Firyâtî (Riyâd: Dâru't-Tevhîd, 1427/2006), 175.

¹⁰⁵ İbn Âbidîn, *Ukûdu'l-leâli*, 146.

¹⁰⁶ Âkifzâde, *el-Mecmû'* (Ali Emîrî, 2527), 100b.

¹⁰⁷ Kâtibzâde İsmail Efendi, Şam'da yaklaşık üç yıl kadar görev yaptıktan sonra, 1201/1786-87'de Medine kadılığına tayin edilmiş ve bu görevine başladıktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Harem-i Şerîf'te cenaze namazı kılınmış ve Bâkî kabristanına defnedilmiştir. bk. İbn Âbidîn, *Ukûdu'l-leâli*, 145; Baytar, *Hilyetü'l-Beşer*, 1/359. Mehmed Süreyyâ, Kâtibzâde İsmail Efendi'nin 1205/1790-1791'de vefat ettiğini kaydetmiştir. bk. Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/822.

¹⁰⁸ İbn Âbidîn, *Ukûdu'l-leâli*, 145-146.

¹⁰⁹ Kâtibzâde'nin İbn Himmât'a verdiği icâzet için bk. İbn Âbidîn, *Ukûdu'l-leâli*, 145-146.

¹¹⁰ Ayaz, "Zâhid el-Kevserî", 76. Kevserî'nin rivayet izinleri ondan icâzet alan talebeleri yoluyla devam etmektedir. bk. Abdulfettah Ebû Çudde, *İmdâdü'l-fettâh bi esânîd ve merviyâtî's-Şeyh Abdulfettah*, tahrîc: Muhammed b. Abdillâh Âl Raşîd (Riyad: Mektebetü'l-İmam eş-Şâfiî, 1999), 487.

eden ve Abdulhay el-Kettânî'ye (ö. 1962) ulaşan silsilelerden biri de şu şekildedir; *İbn Himmât > Kâtibzâde İsmail Efendi > Şâkir el-Akkâd ed-Dımaşkî > Saîd el-Halebî ed-Dımaşkî > Cemâl es-Sükkerî ed-Dımaşkî > Abdulhay el-Kettânî*.¹¹¹ Ayrıca Kettânî'nin bu silsilesindeki es-Sükkerî'den Abdulkadir eş-Şelebî ile Ebu'l-Hayr el-Meydânî ve bu ikisinden de Abdulfettah Ebû Ğudde rivayet etmektedir.¹¹²

5.2. Gedikzâde Abdulkadir b. Halîl (ö. 1187/1773)

18. yüzyılın müsnid muhaddislerin Gedikzâde Abdulkadir b. Halîl, Mekke'de doğmuş ve Kur'an-ı Kerîm'i ezberledikten sonra, ilim tahsili ve hadis kitaplarının isnadlı rivayet izinlerini elde etmek için Medine, Mısır, Anadolu, Kudüs, Dımaşk, Yemen ve Nablûs'a yolculuklar yapmış, ayrıca İstanbul'a da iki defa gelmiştir.¹¹³ Gedikzâde, rivayet hakkına sahip olduğu kitapların silsilelerini tanıttığı *el-Mutribu'l-mu'rib el-câmiu li ehli'l-meşriki ve'l-mağrib* adlı eserinde, hocaları ile beraber ilim yolculuklarında karşılaştığı alimler hakkında da bilgi vermiştir.¹¹⁴ Aydın ve Muğla bölgesinin alimleri ile ilgili değerlendirmesinde, bunların isnadlarının maktû' olduğunu, sened ile rivayete ihtimam göstermediklerini ve ilm-i hadiste de birikimlerinin bulunmadığını belirterek tenkid etmiştir.¹¹⁵

Gedikzâde, "*Kostantîniyye'nin Meşâyihü*" başlığında İstanbul'da karşılaştığı dört alimi zikretmiştir. Bunlar sırası ile; İbn Himmât ed-Dımaşkî, Ahmed el-Ğazzî, İbrahim el-Halebî ve Yusuf Efendizâde'dir. Gedikzâde, İbn Himmât'tan okuduğu dersler ve hayatına dair önemli bilgiler vermiş, ancak diğer üç alimin biyografisini kısaca açıklamıştır. Bu açıklamalar arasında, şeyhu'l-kurrâ-i ve'l-muhaddisîn ve *Sahîhu'l-Buhârî* şârihi olarak tanıttığı Yusuf Efendizâde'nin isnadlarının tamamının nâzil olduğunu belirterek tenkid etmesi dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Şeyh Ahmed el-Ğazzî'nin 1167/1753-1754 senesinde Ayasofya Câmii'nde *Nesâî* okuttuğunu belirtmesi de Ayasofya Câmii'ndeki hadis okumalarına dair önemli bir bilgidir.¹¹⁶

¹¹¹ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/931.

¹¹² Ebû Ğudde, *İmdâdü'l-fettâh*, 475. Yukarıda sayılan icâzetlerden başka Kâtibzâde İsmail Efendi, Dımaşk'ta Kemaleddin Muhammed İbnü'l-Ğazzî ve kardeşi Abdulğânî b. Muhammed'e hocası İbn Himmât'ın *el-İs'âd* adlı sebetinden rivayet izni vermiştir. bk. İbn Himmât, *el-İs'âd* (Câmiatu Muhammed b. Suûd, 4283), 45b.

¹¹³ Murtazâ ez-Zebîdî, *el-Mu'cemu'l-muhtas*, thk. Nizâm Muhammed Salih el-Ya'kubî - Muhammed b. Nâsır el-Acmî (Beyrut: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 1431/2010), 419 - 427

¹¹⁴ Gedikzâde, *el-Mutrib*, 74. Gedikzâde, Anadolu seyahatleri sırasında *el-Müselles bi'l-evveliyye* hadisinin rivayet iznini almak için Hâdim müftüsü Ebû Saîd el-Hâdimî'nin yanına uğramıştır. Ebû Saîd el-Hâdimî'nin aklî ilimlerde ehil olmakla beraber, yanında isnad bulunmadığını görünce Mısır'a dönmüştür. bk. Zebîdî, *el-Mu'cemu'l-muhtas*, 421.

¹¹⁵ Gedikzâde, Aydın ve Muğla'da pek çok alim ile karşılaştığını, ancak isnadlarının maktû olmasından dolayı kitabında zikretmeye gerek duymadığını belirtmiştir. Bu arada karşılaştığı altı alimin ismini ve mütehasıs oldukları ilim dallarını zikretmiştir. Muğla'da karşılaştığı alimler: Muğla müftüsü, muhaddis ve fakih eş-Şeyh Ali (ö. 1160 sonrası) ve 2) es-Süffî eş-Şeyh İsmail'dir. Güzel Hisar'da karşılaştığı alimler; 1) Mantık ve dil ilimlerinde allâme, Beyân ilminde kuvvetli anlayış sahibi eş-Şeyh İsmail el-Kevsec, 2) Mantık ilminde muhakkık ve mudakkık alim İbnü's-Şerîf diye tanınan el-Allâme eş-Şerîf es-Seyyid Mehmed, 3) Arap dili ve edebî fenlerde allâme ez-Zeynî diye meşhur eş-Şeyh Mehmed ve 4) Aklî ilimlerde allâme eş-Şeyh Mehmed'dir. bk. Gedikzâde, *el-Mutrib*, 73-74.

¹¹⁶ Gedikzâde, *el-Mutrib*, 75-76.

Gedikzâde, İstanbul'da karşılaştığı alimlerin ilk sırasında zikrettiği İbn Himmât'tan okuduğu kitaplar ve rivayet izinleri hakkında şu bilgileri vermektedir: “Kostantîniyye’de karşılaştığım alimlerden biri, kâmil bir muhakkik, ilmiyle amil bir âlim, Rum diyarının muhaddisi, İbn Himmât diye meşhur, Osmanlı saltanatının başkenti İstanbul’a sonradan gelip yerleşen ve aslen Dımaşklı olan eş-Şeyh Muhammed İbn Hasen’dir. İstanbul’da 1175 (1761)’de vefat etmiştir. Ondan müselsel bi’l-evveliyyâ hadisini işittim. Sultan Süleyman Camii yakınındaki Kalender Câmii civarındaki evinde Sahîhu’l-Buhârî’nin bir kısmı ile Şemâil ve Şifâ’yı okudum. Ayrıca Kalender Câmii’nde de Sahîhi’l-Buhârî’nin bir bölümünü bir başkasının okuyuşu ile ondan dinledim. İkinci defa İstanbul’a geldiğim 1167 (1753-1754) senesinde, Sultan Mehmed Camii’nde ikinci defa Şifâ’yı okudum. Ayasofya Camii’nde Tefsîru’l-Beydâvî okuduğu sırada bazı derslerini dinledim. İstanbul’da bulunduğum süre zarfında dâima onun yanından bulundum. Özellikle (İstanbul’a) ikinci seyahatim sırasında, evinde metin ve şerh olarak çeşitli ilimlerden okuttuğu derslerin çoğunda hazır bulundum. Hatta uyku vakti haricinde onun yanından ayrılmadım. İbn Himmât rahimehullah, kıyâmi çok bir zat idi. Vaktini, Kur’an okuyarak veya ilim okutarak veyahut telif ile geçirir, bunlardan başka bir şeyle meşgul olmazdı. Bana, rivayet hakkına sahip olduğu kitapların tamamından, telifâtından ve Abdullah b. Salim el-Basrî’nin sebetinden icâzet verdi. Hicri 1132 (1719) senesinde Mekke-i Mükerreme’de mücâvir olarak bulunduğu sırada icâzet aldığı Abdullah Sâlim el-Basrî’den rivayet etmektedir. Ayrıca şeyhimiz allâme Ahmed el-Mellevî el-Mısrî ve ehli ilimden birçok kimseden rivayet etmektedir. Allah bize ve onlara hilmi ile muâmele etsin.”¹¹⁷

Gedikzâde, İbn Himmât’tan aldığı icâzet ile; Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Sünen-i Ebî Dâvud, Sünen-i Nesâî, Sünen-i İbn Mâce, Müsned-i Ebî Hanîfe, Yahya el-Leysî rivayeti ile İmam Mâlik’in Muvatta’, İmam Şâfiî’nin Müsned, Ahmed İbn Hanbel’in Müsned, Tirmizî’nin Şemâil, Kâdî İyâd’ın eş-Şifâ ve İbnü’l-Cezerî’nin el-Hısnu’l-hasîn’ini rivayet etmektedir.¹¹⁸

İbn Himmât’ın icâzet silsilelerini ihtivâ eden Gedikzâde’nin sebeti, 20. yüzyıla birçok tarikle intikal etmiştir. Bunların en önemlisi, Şam bölgesine intikâl edip, bir asır kadar bölgenin alimleri arasında tevârüs ettikten sonra, 19. asrın sonunda Sadreddin el-Kâdî yoluyla İstanbul’a, ondan da Zâhid el-Kevserî’ye ulaşan silsiledir. İbn Himmât’ın Şamlı alimler yoluyla Kevserî’ye ulaşan rivayet izinlerinin silsilesi şu şekildedir: İbn Himmât > Gedikzâde (ö. 1187/1773) > İsmail İbn Muhammed el-Mevâhibî (ö. 1218/1803) > Saîd el-Halebî (ö.1245/1829) > Muhammed İbn Süleyman el-Çuhadar (ö. 1297/1880) > Sadreddin el-Kâdî (ö.1932) > Kevserî.¹¹⁹

Kevserî’nin talebesi Abdulfettâh Ebû Ğudde, İbn Himmât’ın merviyâtını Kevserî’den naklettiği gibi, ayrıca Hicâz’a intikâl eden bir başka silsile ile nakletmektedir. Bu silsile; İbn Himmât > Gedikzâde > Abdulfahfız b. Derviş el-Uceymî el-Mekkî (ö. 1246/1830-1831) > Muhammed b. Ali es-Senûsî (ö. 1276/1859) > Fâlih ez-Zâhirî (ö. 1328/1910) > Abdulfahfız el-Fâsî (ö. 1963) > Abdulfettâh Ebû Ğudde şeklin-

¹¹⁷ Gedikzâde, *el-Mutrib*, 74-75.

¹¹⁸ Gedikzâde, *el-Mutrib*, 200-201.

¹¹⁹ Ayaz, “Zâhid el-Kevserî”, 71-73, 75.

dedir.¹²⁰

Ayrıca Gedikzâde, 1185/1771 yılında Yemen'e yaptığı yolculukta, Abdurrahman b. Süleyman el-Ehdel'e (ö. 1250/1835) *el-Mutrib*'in rivayet iznini vermiştir.¹²¹ Yemen'de yayılan bu rivayet izni, 20. asırda Muhammed Züheyr eş-Şâviş'e intikal etmiştir.¹²²

İbn Himmât ed-Dımaşkî, Murtazâ ez-Zebîdî'ye (ö. 1205/1791) mükâtebe (mektup) yoluyla rivayet izni vermiştir.¹²³ Zebîdî, rivayet izinlerini tanıttığı sebet kitaplarında İbn Himmât'tan aldığı hadis icâzetine yer vermemiştir. Zebîdî'nin sebetlerinin rivayetlerinde İbn Himmât'ın silsilesine rastlanılmamaktadır.¹²⁴ Ancak Zebîdî, *el-Murabbâ el-Kâbulî* adlı eserinde, Abdullah b. Sâlim el-Basrî'nin merviyâtı ile ilgili rivayet izni aldığı alimler arasında İbn Himmât ed-Dımaşkî'yi zikretmiş ve bu icâzeti de İstanbul'dan mükâtebe (mektup) yoluyla aldığını özellikle tasrih etmiştir.¹²⁵ Zebîdî'nin İbn Himmât'a dayalı rivayet izni, Abdulhayy el-Kettânî ve Abdulfettâh Ebû Ğudde'ye ulaşmıştır.¹²⁶

Sonuç

Rivayet döneminde hadisin ayrılmaz bir parçası olan ve hadis râvilerinden oluşan isnad, kütüb-i sitte gibi hadis kitaplarının yazılmasından sonra, temel hadis kitaplarının rivayetindeki isnad silsilelerine dönüşmüş ve hicrî 6. asırdan sonra bu silsilelerle rivayet edenlere de müsnid unvanı kullanılmaya başlamıştır. İsnadlı rivayet sistemi sayesinde hadis kitaplarına ait müstakil isnad ve icâzet silsileleri teşekkül ettiği gibi, ayrıca diğer ilimlerde okunan kitaplara yazılan icâzetlerle beraber, tefsir, fıkıh, kelam ve Arap dili alanlarında her bir kitabın musannifine ulaşan icâzet silsileleri ortaya çıkmıştır.

Osmanlı medreselerinde İslam ilim geleneğindeki icâzet usûlünden farklı olarak mülâzemet sistemi uygulanmış ve 17. yüzyıla kadar icâzet silsileleri teşekkül etmemiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısında Köprülü sadrazamlar ile başlayan rivayet geleneğinin tesisi yönündeki faaliyetler, 18. yüzyılda Sultan I. Mahmud başta olmak üzere devletin üst kademesindeki otoriteler tarafından devam ettirilmiştir. Bu dönemde İstanbul'a gelen ve rivayet meclislerindeki hadis dersleri ve icâzetleri ile bölgedeki rivayet ilimlerinin gelişmesine önemli katkı sunan alimlerden biri, İbn Himmât ed-Dımaşkî'dir.

İbn Himmât ed-Dımaşkî, İstanbul'a ilk geldiğinde Üsküdar'da Şeyhülislâm Mirzâzâde Mehmed Efendi'nin adına Ahmediyye Câmii'nde vâiz ve hatîb olarak görev yapmış, ayrıca Ahmediyye Câmii'ndeki odasında medresenin talebelerine

¹²⁰ Ebû Ğudde, *İmdâdü'l-fettâh*, 487.

¹²¹ Abdurrahman b. Süleyman el-Ehdel, *en-Nefesu'l-Yemânî ve'r-rûhu'r-rûhânî*, thk. Abdullah Muhammed el-Habeşî (Riyâd, Dâru's-Samî'i, 2012), 240.

¹²² Ziyâb b. Sa'd el-Ğâmidî, *el-Vecâze fi'l-esbât ve'l-icâze* (Beyrut, Dâru Kurtuba, 1423), 258-59.

¹²³ Murtazâ ez-Zebîdî, *el-Murabbâ el-Kâbulî*, thk. Muhammed b. Nâsir el-Acmî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1425/2004), 196.

¹²⁴ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/931.

¹²⁵ Zebîdî, *el-Murabbâ el-Kâbulî*, 196.

¹²⁶ bk. Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/931; Ebû Ğudde, *İmdâdü'l-fettâh*, 490.

fıkıh, kelim, mantık ve Arap dili ile ilgili dersler vermiştir. İlk hadis derslerine 1139/1726-1727 yılında Ahmediyye Câmii ile Minkârî Medresesi'nde *Meşârîku'l-Envâr*'ı okutmakla başlamıştır. Daha sonrasında Ahmediyye Câmii ile Atîk Valide Sultan Dârulhadîsi'nde *Sahîhu'l-Buhârî* ve İbn Hacer'in *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*'ini okutmuştur.

Üsküdar'da hadis rivayeti ile meşhur olan ve "Üsküdârî Muhaddis Efendi" ve "Muhaddis Mehmed Efendi" unvanları ile tanınan İbn Himmât, kütüphanelerdeki rivayet meclislerine resmî hüviyet kazandıran Sultan I. Mahmud'un Ayasofya-i Kebîr Kütüphanesi'nde ihdâs ettiği muhaddis kadrosuna tayin ettiği ilk hadis alimidir. İbn Himmât, 1153/1740'ta I. Mahmud'un resmî bir törenle açtığı Ayasofya Kütüphanesi'nde uzun yıllar *Sahîhu'l-Buhârî* okutmuştur. Ayrıca I. Mahmud'un 1168/1754'te açtığı bir diğer kütüphane olan Galata Sarayı'nda kütüphane hocası olarak tefsir ve hadis dersleri vermiştir. 1168/1754-1173/1760 seneleri arasında Galata Sarayı'nda dersler veren İbn Himmât, 1173/1760'ta Saray-ı Hümâyün hocalığına atanmış ve 1175/1761'de İstanbul'da vefat etmiştir.

İstanbul'da hem devrin önde gelen alimlerine hem de talebelerine hadis ve diğer ilimlerden rivayet izinleri veren İbn Himmât'ın icâzetlerinin sonraki asırlara intikali; Şam, Hicâz ve Yemen'e intikal eden isnad silsileleri yoluyla gerçekleşmiştir. İbn Himmât'ın mucâz talebelerinden Kâtibzâde İsmail Efendi Şam'da, Gedikzâde Abdulkadir Efendi de Şam, Hicâz ve Yemen'de İbn Himmât'tan elde ettikleri rivayet izinleri ile beraber icâzet vermişlerdir. Söz konusu bölgelerde özellikle sebet kitaplarının içerisinde nesilden nesile tevârüs eden İbn Himmât'ın silsileleri 20. asra kadar intikal etmiştir. Gedikzâde vasıtasıyla Şam, Hicâz ve Yemen'e intikal eden İbn Himmât'ın rivayet izinleri asrımıza birçok tarikle ulaşmıştır.

İbn Himmât ed-Dımaşkî, 37 yıl müderrislik yaptığı İstanbul'da resmî ve gayiresmî rivayet meclislerinde müsnid bir hadis alimi olarak hadis okutmuş ve çeşitli icâzetler vermiştir. Bunlardan en önemlileri, devrinin tanınmış alimlerinden Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi, Trabzonî Mehmed Efendi, Mehmed b. Ahmed el-Gümülcinevî ve Mantıkî Yusuf Efendi'ye verdiği hadis icâzetleridir. Ayrıca uzun süre derslerini takip eden ve önde gelen talebelerinden olan Bandırmalı Hamid Efendi'ye Şam, Mısır ve Hicâz'da elde ettiği rivayet birikiminin tamamından icâzet vermiştir. Hamid Efendi, hocasından elde ettiği rivayet izinlerini silsileleri ile beraber *Câmiu rivâyâti'l-fehâris ve lâmiu icâzâti ehli'l-fevâris* adlı eserinde toplamıştır. Ancak hem yukarıda isimleri geçen alimlerin hem de Bandırmalı Hamid Efendi'nin *Câmiu rivâyâti'l-fehâris* adlı sebetinin icâzeti sonraki nesillere tevârüs etmemiştir.

İbn Himmât'ın Şam, Hicâz ve Yemen'e intikal eden hadis icâzetleri 20. asra intikal ederken, İstanbul'da kendisinden icâzet alan talebeleri yoluyla silsilesinin sonraki nesillere tevârüs etmemesi dikkati câlip bir durumdur. Bunun sebebi, Osmanlı medreselerindeki mülâzemeteye dayalı medrese mezuniyet sisteminde icâzet usûlünün uygulanmamasından kaynaklanmaktadır. Hatta Sultan I. Mahmud'un rivayet geleneğinin tesisine yönelik kütüphanelerdeki rivayet meclislerine resmî bir hüviyet kazandırma çabasına rağmen, söz konusu kütüphanelerde uzun yıllar hadis okutan İbn Himmât'ın icâzet silsilelerinin sürekliliği ve devamlılığı söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla, 18. yüzyıl İstanbul'unda özellikle Arap alimlere dayalı

hadis icâzetlerinde belli ölçüde bir artış olmuşsa da Osmanlı alimleri arasında silsilelerin teşekkül etmesini sağlayacak derecede kuvvet kazanamamıştır. 18. yüzyıldaki rivayet geleneğinin tesisi yönündeki faaliyetler, ayrıca icâzetin de eğitim sistemi içerisinde kabul görmesi ile beraber 19. yüzyılda hadis icâzetleri ziyadesiyle yerleşmiştir. Hatta 19. yüzyılın ortasında Ervâdî yoluyla Şam'dan İstanbul'a intikâl eden İbn Himmât'a dayanan icâzetler de kendisinin yaşadığı dönemden yaklaşık bir asır sonrasında Osmanlı alimlerinin silsilelerinde yayılma imkânı bulmuştur.

18. yüzyılda rivayet geleneğinin tesis edilmeye çalışıldığı bir dönemde İstanbul'a gelen İbn Himmât ed-Dımaşkî; Dımaşk, Kahire, Mekke ve Medine'de elde ettiği hadis rivayet birikimi ile beraber hem hadis icâzetleri hem de yetiştirdiği talebeler sayesinde Osmanlı ilmî muhîtinde hadis ilimlerinin neşrine ve rivayet geleneğinin gelişmesine önemli oranda katkı sağlamıştır. Muhaddis olarak kaleme aldığı hadis usûlü ve tahrîc çalışmaları günümüzdeki akademik araştırmalarda incelenmekte, bu arada müsnid bir hadis alimi olarak talebelerine verdiği icâzetler de nesilden nesile tevârüs ederek silsilelerde canlılığını korumakta olup, gelecek nesillerde de hem rivayet izinleri hem de ilmî düşünce bağlamında etkisini sürdürmeye devam edecektir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdullah b. Sâlim el-Basrî. *el-İmdâd fî ma'rifeti uluvvi'l-İsnâd*. thk. el-Arabî ed-Dâiz el-Firyâtî. Riyâd: Dâru't-Tevhîd, 1427/2006.
- Ahmed Muhammed Şâkir. "Mukaddime". *er-Risâle*. mlf. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî. 5-92. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1309.
- Âkifzâde, Abdurrahim el-Amâsî. *el-Mecmû' fî'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, 2527.
- Alan, Ercan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi". *Osmanlı Araştırmaları*, 49 (2017), 89-124.
- Altuntaş, Mustafa Celil. "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8 (2010), 33-67.
- Aktepe, Münir. "Ahmed III". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/34-38. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Atâ, Tayyâr zâde. *Osmanlı Saray Tarihi; Târîh-i Enderûn*. haz. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Atçıl, Abdurrahman. "Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim: Medreseler". *Türk Eğitim Tarihi; Kronolojik ve Tematik*. ed. Mustafa Gündüz. 25-40. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2018.
- Ayaz, Kadir. "Bandırmalı Küçük Hamid Efendi'nin Hadis İcâzetleri ve Câmîu Rivâyâtî'l-Fehâris ve Lâmiu İcâzâtî Ehli'l-Fevâris Adlı Eserindeki Rivayet Birikimi". *Osmanlı'da İlm-i Hadis: Âlimler, Eserler ve Meseleler*. ed. Zekeriya Güler vd. 387-428. İstanbul: İsar Yayınları, 2020.
- Ayaz, Kadir. "Köprülülerin Şam, Mısır ve Hicâz Ulemâsı ile Münâsebetlerinin Osmanlı Hadis Çalışmalarına Yansımaları (İcâzet ve Kütüphane)". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a*

- Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler - XVIII. Yüzyıl.* ed. Hidayet Aydar vd. 307-340. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2017.
- Ayaz, Kadir. *Molla Gürânî ve el-Kevseru'l-cârî ilâ riyâdî ehâdîsî'l-Buhârî*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Ayaz, Kadir. "XVIII. Yüzyılda Hanefî Bir Muhaddis; İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin Mısır ve Hicâz'a Yolculukları, Hocaları ve Hadis İcâzetleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019), 15-45.
- Ayaz, Kadir. "Zâhid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015), 63-102.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Hadisevi, 2006.
- Aydınlı, Abdullah. "Osmanlı Hadis Âlimlerinden Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi'nin (1111-1172/1699-1758 veya 1759) Hayatı ve Eserleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 1-11.
- Aydınlı, Abdullah. "es-Seyyid Hâmid el-Bandırmavî (1111-1172/1699-1758 veya 1759) ve Ukûdü'd-dürer fi 'ilm'l-eser Adlı Eseri". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2 (2003), 67-112.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*. çev. Recep Çetintaş. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- Baykal, İsmail H. *Enderun Mektebi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1953.
- Baytar, Abdurrezzâk. *Hilyetü'l-Beşer fi târihi'l-karnî's-sâlis aşar*. thk. Muhammed Behçet el-Baytâr. 4 cilt. Dımaşk: Dâru'l-Beyyine, 1433/2012.
- Beyazıt, Yasemin. *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Dahhâm, Ahmed Hâmid. "Netîcetü'n-nazar fi ilmi'l-eser li İbn Himmât el-Hanefî". *Mecelletü'l-Ulûmî'l-İslâmiyye* 17 (2017), 12-82.
- Ebü Ğudde, Abdulfettah. *el-İsnâd mine'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1435/2014.
- Ebü Ğudde, Abdulfettah. *İmdâdü'l-fettâh bi esânîd ve merviyâtî's-Şeyh Abdilfettah*. thk. Muhammed b. Abdillâh Âl Raşîd. Riyad: Mektebetü'l-İmam eş-Şâfiî, 1999.
- Ehdel, Abdurrahman b. Süleyman. *en-Nefesü'l-Yemânî ve'rûhu'r-rûhânî fi icâzeti'l-kudât benî's-Şevkânî*. thk. Abdullah Muhammed el-Habeşî. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1433/2012.
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Evsen, Esra. *Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülazemet Sistemi XVIII. Yüzyıl Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Gedikzâde, Abdulkadir İbn Halil. *el-Mutribu'l-mu'ribu'l-câmi' li esânîdi ehli'l-meşrik ve'l-mağrib*. thk. Muhammed es-Seyyid el-Bersîcî. Amman: Dâru'l-Feth, 2014.
- Hamid b. Yusuf b. Hâmid b. Emrullah el-Bandırmavî eş-Şehîr bi Küçük Hamid Efendi. *Sebetü'l-Bandırmavî: Câmiu rivâyâtî'l-fehâris ve lâmiu icâzâtî ehli'l-fevâris*. thk. Abdulkadir b. Ömer Ayaz el-Bucâkî. İstanbul: Dâru Bâbı'l-İlm, 2020.
- Hamid b. Yusuf b. Hâmid el-Bandırmavî. *Tanînu'l-mucelcelât bi tebyîni'l-müselâlat*. thk. Abdullah b. Abdulazîz eş-Şebrâvî. Kahire: Dâru'r-Risâle, 1434/2013.
- Hamid b. Yusuf b. Hâmid el-Bandırmavî. *İcâzetnâme*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye Kütüphanesi, Mecâmi' Talat Bey, 933.
- Haskan, Mehmed Nermi. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. Üsküdar Belediyesi, 2001.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Ricâlü'l-hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/83-86. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İrâkî, Abdurrahim b. el-Hüseyn. *Fethu'l-muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*. nşr. Mahmud Rabî'. Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988.
- İtr, Nureddin. *Menhecu'n-nakd fi ulûmî'l-hadîs*. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1997.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn İbn Ömer. *Sebetü İbn Âbidîn el-müsemma Ukûdü'l-leâlî fi'l-*

- esânîdi'l-avâlî* thk. Muhammed İbn İbrâhim el-Hüseyn. Dımaşk: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- İbn Amîra ed-Dabbî. *Buğyetü'l-mültemis fî târihi ricâli ehli'l-Endelüs*. Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967.
- İbn Beşkuvâl. Ebu'l-Kasım Halef b. Abdilmelik el-Endelüsî. *es-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs*. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Cemâa, Bedrüddin Muhammed b. İbrahim. *el-Menhelu'r-ravî fî muhtasari ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dımaşk: 1986.
- İbn Himmât, Muhammed b. Hasen b. Muhammed ed-Dımaşkî. *İcâzetnâme*. Çorum: Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, 610/2, 12b-16a.
- İbn Himmât, Muhammed b. Hasen b. Muhammed ed-Dımaşkî. *İcâzetnâme*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071, 97b-98a.
- İbn Himmât, Muhammed b. Hasen b. Muhammed ed-Dımaşkî. *el-İs'âd li'l-kütübi'sitteti mine'l-İsnâd*, Riyad: Câmîatu Muhammed b. Suûd el-İslâmî, 4283, 36 -45b.
- İbn Himmât, Muhammed b. Hasen b. Muhammed ed-Dımaşkî. *Şerhu Hulûsatu'n-nuhbe*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 745/2, 9a-73a.
- İbn Himmât, Muhammed b. Hasen b. Muhammed ed-Dımaşkî. *Tuhfetü'r-râvî fî tahrîci ehâdîsi'l-Beydâvî*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 462.
- İpşirli, Mehmet. "Galata Sarayı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/322-323. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İpşirli, Mehmet. "Minkârîzâde Yahya Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/114. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- İpşirli, Mehmet. "Mirzâzâde Şeyh Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kâsmî, Cemâleddin. *Kavâidü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*. thk. Muhammed Behçet Baytar. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1422/2001.
- Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Şerafeddin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge. 2 cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Kazvîni, Sirâcuddin Ömer b. Ali. *Meşyeha*. thk. Âmir Hasan Sabri. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005.
- Kettânî, Abdulhay. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşyehât ve'l-müselsalât*. thk. İhsan Abbas. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1402/1982.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Mehmed Hâkim Efendi. *Hâkim Efendi Târîhi*. haz. Tahir Güngör. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*. haz. Nuri Akbayan. 6 cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mardin, Ebü'l-Ulâ. *Huzur Dersleri*. 1 cilt. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951.
- Mardin, Ebü'l-Ulâ. *Huzur Dersleri*. haz. İsmet Sungurbey. 2 cilt. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966.
- Murâdî, Muhammed Halil. *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karnîs-sânî aşar*. thk. Ekrem Hasen el-Halebî. 4 cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 2012.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. 5. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Okuyan, Mustafa. *Muhammed İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin Neticetü'n-Nazar Fî İlmi'l-Eser Adlı Eserinin Tahkîkî*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- Serhad, Razak Hüseyin. "Sülâsiyyâtü'l-Buhârî li İbn Himmât ed-Dımaşkî". *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye* 15 (2017), 424-456.
- Subhî Mehmed Efendi, *Tarih-i Subhi*. İstanbul: 1198.

- Subhi es-Salih. *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman İbn Ebî Bekr. *Tedrîbü'r-râvî fî Şerhi Takrîbî'n-Nevevî*. thk. Ebû Abdurrahman Salâh İbn Muhammed İbn Uvayda. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1996.
- Şemdânîzâde, Fındıklılı Süleyman Efendi. *Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi; Mür'it-tevârih*. haz. Münir Aktepe. 3 cilt. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976-1981.
- Şemdânîzâde, Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür'it-tevârih*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, 5144.
- Tanman, M. Baha. "Atik Valide Sultan Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/68-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. 6 cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Yusuf b. Osman el-Mantikî. *el-Mevhibetü'l-ilâhiyye ve'l-atıyyetü's-Sühânîyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 198.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi ve Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *el-Mu'cemu'l-muhtas*. thk. Nizâm Muhammed Salih el-Ya'kubî - Muhammed b. Nâsır el-Acmî. Beyrut: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *el-Murabbâ el-Kâbulî fî man ravâ ani's-Şems el-Bâbilî (Muntehabü'l-esânîd ile beraber)*. thk. Muhammed b. Nâsır el-Acmî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1425/2004.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed. *el-İber fî haberi men ğaber*. thk. Muhammed Said b. Besyûnî Zağlûl. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.